RAHVARAAMAT NR. 5

Ilmub 6 nr. aastas.

Tellimishind kr. 4,50 aastas, kr. 2,25 poolaastas,
üksiknumber kr. 1,—.

Vastutav ning tegevtoimetaja **E. Rotman.**
Väljaandja **O./ü. Noor-Eesti Kirjastus.**

Tartus, 19. novembril 1935. a.

PAINAJA POEG

Korrektor: Th. Michelson.

Sakala Trükikoda, Viljandis 1935.

J. VORMS

PAINAJA POEG

JUTUSTUS TEOORJUSE LÕPULT

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

EESTI RAAMAT 1535
1935

I

Reinu talu elanikud olid voodist tõusnud juba esimese kukelaulu ajal ja asusid suures rehetoas, kus talvel harilikult elati, kodustele töödele. Piirg põles ahjunurgal selleks müürisse seatud vitsaraost näpitsas. Peremees Jaak, 60-aastane pikavõitu kuivetunud mees, voolis saarepuust koolutatud looka. Perenaine, 50-aastane väheldast kasvu elavaloomuline eit, ketras takku. Noor, vaevalt 20-aastane punapõskne peretütar Riste kraasis villu, pannes valmis händi üksteise järele enda juures olevasse sõela. Peremehe ja perenaise viimne võsu, 14-aastane Juhan voolis puust lusikat, mille varresse nikerdas mitmesugust kirja. Ainult peremehe isal, 80-aastasel Mardil, kes istus ahjumüüri ääres, puudus töö käes. Ta oli viletsa tervisega ja napiksjäänud silmanägemisega taat, kes öösel piiruvalgel ei näinud enam midagi teha. Ta vaid „nuuskas piiru nina" ja suitsetas oma kõvera varrega ja valge, roosikujutusega ilustatud kivikahaga piipu.

Oli jõulueelne aeg. Alles nädala eest oli läinud külmale ja sadanud esimest lund. Nüüd kestis külm juba mõnda päeva lakkamatult ja oli tõmmanud jääst kaane ka rannaäärsele merele. Lund aga oli veel sedavõrd vähe, et vedudeks ei jätkunud. Inimestel oli veel aega koduste tööde jaoks.

Käreda külma tõttu olid toa väikesed neljaruudulised aknad üleni jäätunud. Toredail jääroosidel kajastus vastärganud koidu roosakat kuma.

Õuest kuuldus kellegi tulekut. Tümpsides puhastati ukse ees jalgu lumest.

Sisse astus naabertalu Peetri noor sulane Toomas :

„Tere hommikust! Näe, kui hoolsad siitpereinimesed — kõik üleval ja töö juures. Meie rahvas jäi veel asemele vedelema."

Vastuseks tähendas perenaine Maret jahedalt:

„Kas teitel kõik kodused tööd juba nõnda korras, et võite valgeni magada? Miks siis sind vaesekest nõnda vara jalule aeti?"

„Tulin teile ikka üsna asja pärast, egas muidu. Tulin teilt tuld viima. Eile õhtul matsime küll söed koldes hoolega tuha alla, aga ära nad reod seal kustusid. Peremees arvab, et olla va kodukäija töö. Ta ju magab ahju peal ja kuulnud öösi, kuidas va külmking toas komberdanud. Tulnud rehalse uksest sisse, pannud ukse enda järel kinni karlõnks! Siis astunud keegi ikka komba-komba üle kivise põranda ja jäänud seisma just kolde ette. Peremees ahjulael võtnud tuleriistad ja hakanud tuld üles raiuma. Aga oh seda äpardust! Tuleraud läinud just näppude vahel keskelt pooleks. Siis lõksatanud ukselink ning kõik jäänud vakka. Peremees arvab, et va külmking tegi kolde kallal oma töö. Nüüd tulin teilt tuld viima — perenaine ise saatis."

Vana Maretit läbis seda külmkingajuttu kuuldes jubedusetunne, kuid ta ei lausunud mi-

dagi. Võttis naabri sulaselt linased närtsud ja ruttas nendesse panema põlevaid süsi koldest.

Sulane ise samal ajal astus peretütre juurde ja vahetas temaga mõne lahke sõna. Siis aga tabas teda ja peretütart kolde eest tuleva perenaise pahane ja karistav pilk.

„Võta söed ja tee kohe minekut, muidu närtsud põlevad läbi — ja pererahvas ootab kodus."

Sulane tänas ja tegigi minekut, enne aga saatis veel peretütrele hella pilgu.

„Mis tegemist sool selle Toomaga peaks olema? Mitu korda olen näind teitid ninapidi koos olevat. Mina seda ei salli, et sa selle va painaja pojaga tegemist teed! Ise ta reagib külmkingadest ja kodukäijatest, aga oma ema ratsutab iga ööse mööda küla, vaevates inimesi ja loomi. Täna ööse käis ta ramp vist mindkid tallamas, hulk aega vaevlesin painaja all. Küll muljus ja rõhus, nõnda et hing jäi kinni ja ihu nõretas higist. Viimaks sain liigutada vasaku jala suurt varvast, siis painaja läks. Nägin ise oma ihusilmaga, kui suur must katakas läks üle toa ja kadus kolde ette nurka. Kes see muud võis olla kui va Ristimäe Krõõt, Tooma ema."

„Köster rääkis, et painajat põlegi. Olla muidu ebausk ja vere sees sihuke haigus. Põle siis ka Ristimäe eit painaja ega Toomas painaja poeg. Köster tark mees, ei ta tühja räägi. Ja Toomaga pole mul ka midagi tegemist. Oleme tuttavad, ja mis selles siis halba on."

Perenaine jättis vastuse võlgu, võttis leivalõime kaanelt ümmarguse vakakese ja läks aidast tooma odrajahu. Oli laupäev. Pühapäeva varahommikul tahtis ta ühes peremehega minna

lauakirikusse. Seks ajaks oli vaja teha odrajahu-karaskit.

Tuppa tagasi tulnud, hakkas perenaine kohendama tuld koldesse. Tuba täitus kibeda suitsuga, mis avatud uksest otsis teed rehalasse ja sealt läbi laesoleva augu pööningule. Esmalt oli suitsu laest põrandani, kuid pikkamisi klaarus toa põrandapoolne osa sellest; suits jäi nagu suur hall vaip parte alla hõljuma. Nüüd võis suitsu poolest juba toas istuda, kuid vanast, vähe soojapidavast rehalast voolas halli pilvena sisse niisket külma. Osa perekonnast koondus kolde ette tulelõkke äärde, kuid kõigil polnud seal ruumi.

Peretütar võttis oma villakotikese, händade sõela ja kraasid ning läks kambrisse, kus aknast paistvas hommikuvalguses jätkas töötamist.

Ta meeles mõlkus nukralt ema hoiatus, et tal ei tohtivat olla Toomaga — selle painaja pojaga midagi tegemist. Pidi ta siis korralikku ja tublit noormeest põlgama sellepärast, et ebausklikum osa külarahvast pidas poisi elatanud ema painajaks? Tema arvates polnud Ristimäe Krõõt kellegi painaja, vaid harilik vabadikueit, nagu neid elutseb küla serval väikestes majaonnides teisigi. Ainult selle poolest osutus Krõõt teistest eitedest erinevaks, et ta metsast korjatud rohujuurtest keetis mitmesuguseid vedelikke ja neid väikese tasu eest müüs kaugemalt külade perenaistele, kes neist imerohtudest lootsid abi oma haigestunud loomadele. Peale selle tunti Krõõta käevaatajana. Ta juures käisid mõnedki meheleminemiseealised piigad, et teada saada oma tulevikku. Ia mõnedki kiitsid hiljem, et Krõõt rääkivat peopesalt sula tõtt.

Needki, kes käisid Krõõda juures tulevikku teada saamas, olid enamikult kaugematest küladest. Kodukülas oli Ristimäe eit rahva põlguse all — kahtlustati ju teda painajaks.

Vaevalt oleks naaberperemees „painaja poja" Tooma oma sulaseks võtnud, kui tal sel korral teine saada oleks olnud. Endine sulane oli suvel kõhutõppe haigestunud ja surnud. Kuna uut sulast oli mõisas teolkäimiseks kibedasti vaja, siis kaubeldi selleks Ristimäe Toomas.

Asjata süüdistas ema tütart, nagu oleks tal Toomaga mingi vahekord. Asi piirdus vaid sellega, et Toomas meeldis talle ja tema Toomale.

„Tule sööma, Riste!" hüüdis viimaks perenaine ukse vahelt.

Tütar pani kraasid villakorvi, raputas villatolmu põllelt ja ruttas ema järele tuppa, kust nüüd suits oli hajunud.

Pikal valgeksküüritud söögilaual auras suur vaagnatäis vastkeedetud koorimata kartuleid. Selle kõrval asetses kauss suurte nõrgas soolvees sinakaks vettinud räimedega, pool aganast leiba ja paaritoobiline taarikapp. Perekonna hommikusöök oli kehv. Siiski istuti lauda hea isuga ja seegi kehv ninaesine maitses kõigile hea.

II

Külmale ja päikesepaistesele päevale järgnes veel külmem, roosteselt punava ehaga õhtu. Üle jäätunud mere ja lumise maa asus liikumatult külm uduvina. Näis, et tähedki taevas värisevad külma pärast. Kahanev kuu, viimases veerandis, kükitas kõverana taevarannal, männimetsa latvade sakilise piirjoone kohal nagu kerjus-eit tänaval, asjatult oodates almust.

Reinu perekond oli koos oma soojaksköetud toas. Kõik olid oma pead ja kaelad kange tuhaleelisega puhtaks pesnud ja puhtusest lõhnava linase pesu ülle ajanud. Oli söödud tanguputru veega ristitud piimaga, ja nüüd istuti ning mõnuldi laupäevaõhtu kohaselt.

Peremees oli küll tuppa toonud kõhuka puuja nahkkaantega piibli, kuid et ta ise ega perenainegi lugeda ei mõistnud, lapsed aga lugemisest peagi tüdinesid, siis lasti vana auväärt koltunud lehtedega raamat rahulikult lebada laual.

Kilk laulis ahju taga seinapraos; ajahambast puretud seinapalgis ketras ja tiksutas mingi olend; suur kirju isakass istus piirutule lähedal koldemüüril ja ajas nurru. See kõik aina tõstis talu talvise laupäevaõhtu meeleolu.

Kui juba küllalt oli istutud ja omaette mõtteid mõlgutatud, mindi magama. Peremehe, perenaise ja vanaisa voodid olid suures rehetoas, kus talvel ka elati; peretütar ja perepoeg aga

magasid tagakambris, kus neil kummalgi oli oma voodi. Esikambris asetses suur taaritõrs ja otsaseinal peaaegu lae all pikast plangust laudi, kus hoiti mõningaid toiduaineid — leiba, silgukaussi ja muud, et need kohe käepärast oleksid võtta.

Sel laupäevaõhtul oli taaritõrre peal olevale lauale asetatud vitstest ja õlgedest punutud kessel peremehe ja perenaise uute kirikuriietega. Taheti ju hommikul tõusta kaunis varakult kirikusseminekuks. Siis oleks külmaga tülikas olnud minna tooma riideid õueaidast.

Lebades voodis kahe villase sõba all, vaatas peretütar poolkülmunud aknakesest õue, kus madala räästa alt paistval lumel siretas kahvatut kuuvalgust. Vaatas ja mõtted ekslesid unistavalt ümber. Ta mõtles Peetri sulasele Toomale, kelle pärast ta emalt tänagi oli saanud kibedaid etteheiteid.

Korraga märkas ta, et õu läheb päevana valgeks, lumi aina sädeleb.

Uudishimust aetuna tõusis neiu voodist ja suurrätti külma kaitseks ümber abade hoides ruttas aknale vaatama.

Õueaia taga koplis kase latvade kohal seisis mehepeasuurune valge hõõguv kuul, mis enda ümber levitas heledat valgust. Neiu silmitses imelikku nähtust ja hirmuga segatud uudishimu haaras ta hinge. Korraga kuuldus tasast praginat ja hõõguv kuul purunes lugematuiks väikesiks kuulikesiks, mis vihmana lendasid kõikjale laiali. Siis valitses õues jälle lumise, poolkuuvalge talveöö hämar, tuuletu vaikus.

„See oli hännamees — see puistas meie koplisse varandust . . . Lähme õue vaatama!"

kilkas vend, kes ka oma voodist niisamuti oli tõusnud ja näinud imelikku nähtust.

Noored riietusidki kiiresti ja ruttasid õue vaatama. Ent koplis polnud leida ega näha midagi iseäralist. Aina kased, põõsad ja lumi, millele jänesed olid teinud oma korrapäraseid jälgi.

Pettunult läksid nad jälle kambrisse ja pugesid sõbade alla. Ebausklik hirm, mille juba vanemad neile pärandanud, laskis neil sellest, nende arvates nii imelikust ja salapärasest nähtusest ennustada halba tuleviku kohta.

Hommikul oli esimesena voodist tõusnud perenaise kohkumine ja ehmatus kirjeldamatult suur, kui ta esikambri minnes leidis kesli ühes riietega taaritõrre pealt kadunud olevat. Ka mujal kambris polnud neist jälgegi näha. Esimene arvamine oli tal, et siingi on tegevuses olnud kodukäija või painaja, kes kirikuriideid kõrvaldades tahtis teha perevanemaile kirikussemineku võimatuks.

„Oh Eessuke, hoia ja kaitse ise!" kõlas perenaise kriiskav hääl läbi varahommikuse vaikuse ja äratas ka teised magamast.

Ühiselt otsiti elamus kõik ruumid läbi, kuid kadunud riided jäid leidmata. Lõpuks, kui kõik otsimisest olid tüdinenud, läks perenaine vaatama taaritõrde, kas vahest õel elukas riideid ühes kesliga ära viies sinna ei ole jätnud mingeid jälgi.

Tõrrest vesise raba seest paistis üks tibatilluke riideäär, millest perenaine kinni haaras, et lähemalt vaadata. Sealt tõmbas ta nähtavale peremehe uue villase kampsuni, mis nüüd oli üleni rabaga koos, märg ja rikutud.

See leid juhatas neile kätte kadunud riiete peidukoha. Taaritõrde veega kaetud rabasse olid maetud kõik perenaise ja peremehe uued kirikuriided ja ka kessel. Mõistagi olid riided nüüd täiesti kõlbmatud selleks, et nendega kunagi veel minna kirikusse. Omanike kahju oli seda suurem, et neil muid uusi riideid enam ei olnud.

„See on painaja töö, va Ristimäe Krõõda töö — ei keegi teine põleks sõhukse saadana tembuga hakkama soand!" sajatas perenaine läbi viha- ja kahjupisarate. „Ta jalad löön alt vigaseks ... Ütlen talle kohe suhu ta häbemata tööd, kui ta veel siia peaks tulema. Sa igavene vana nõid, va saadana reo, sa õigete ristiinimeste kiusaja!"

Tütrel oli halb ja piinlik, et Tooma ema kohta öeldi selliseid raskeid ja teotavaid sõnu. Pealegi ilma mingi tõenduseta, et Ristimäe eit oleks milleski süüdlane. Ühtlasi meenus Ristele, et ta hilisõhtul ühes vennaga õuest tulles kambriukse oli unustanud riivitamata. Nii võisid ulakad külapoisid öösel käia kambris ja uued riided ühes kesliga uputada taaritõrde. Selleks arvamiseks oli neiul seda enam põhjust, et mõned poisid olid talle vihased, et ta neid öösiti kambrisse polnud lasknud.

Kuid sellest vanematele ei julgenud rääkida, kartes nende, eriti aga ema viha.

Osalt samasugusel põhjusel vaikis noor perepoegki.

Nii jäi vanemate uus raske kahtlus lasuma Ristimäe Krõõdale.

Sünge ja pilvine oli see päikesepaistene talvine pühapäevahommik Reinu talus.

Õnnetuseks juhtus veel Peetri sulane Toomas lõuna eel sinna tulema. Ta oli Ristelt kuulnud, et neiu oli köstrilt saanud lugemiseks huvitava raamatu „Pühapäeva vahelugemised", ja tuli nüüd seda vaatama.

Ent Toomas ei saanudki Riste juurde kambrisse. Perenaine oli noormehe tulekul esikambris ja ütles talle raskeid, eriti ta ema teotavaid sõnu, milliseid ta harilikus meeleolus kunagi poleks ütelnud.

„Sa, Reinu perenaine, oled päris hull! Päris meeletu kohe! Põleks sa Riste ema, siis ei annaks ma sulle oma ema teotamist kunagi andeks," ütles noormees end vaevu valitsedes.

„Või Riste ema!.. Ena mul väimeespoega! Va painaja Krõõda poeg!.. Ennem jäägu Riste tuhat korda vanatüdrukuks, kui et ta painaja pojale naiseks soab..."

„Olgu peale!" lõi Toomas juba käega. „Oleks Riste samasugune tulehark ja ebausutopp kui sina, siis ma teda juba ei tahakski."

Nii öeldes pööras noormees vihasele perenaisele selja ja väljus.

„Aks sa va painaja Krõõda poeg! Ära kunagid enam siia tule!" kriiskas perenaine talle tagant järele.

„Egas ma tulegi," sõnas noormees üle õla.

Riste, kes tagakambris viibides kõik kuulnud, oli enda ees kui hukkamõistetu. Ta noort südant haaras purev ja urgitsev kahjuvalu. Nüüd tundis ta, et Toomas oli talle palju rohkem kui ainult hea tuttav. Ja ta tundis end suure ja raske süüdlasena, et ta polnud julge-

nud vanemaile tunnistada õhtust ukse riivitamatajätmist. Nüüd aga osutus see juba hiljaks. Ema oli purustanud silla tema ja Tooma vahel.

Neiu surus suurrätiku nurga silmade ette, et takistada ägedat pisaratevoolu. Kurvana ja rõõmutuna paistis talle ta tulevik sel hetkel.

III

Päikesepaistene talvine päev jõudis õhtule. Väsinud päike oma madalal käiguteel vajus suurena ja punasena kaugete metsade ja lagendikkude taha. Eha õhetas, nagu tunneks temagi millegi pärast leina ja valu. Siis aga hakkas ta pikkamisi kustuma.

Reinu peretütar istus videvikul soojaksköetud toas väikese neljaruudulise akna all ja vaatas üksisilmi välja. Õlgkatuse madala räästa alt paistis ta silma ainult lapike lumist õue, millel jalutas karvane õuevaht Krants, aeg-ajalt piiludes esikambri ukse poole, oodates, et keegi uksest tuleks ja temagi laseks tuppa sooja. Ent vaevalt märkas neiu koeragi, niivõrd oli tal tegemist oma raskete mõtete ja kavatsusega, mille teostamist nõudis ta süda, kuid mille otstarbekohasuses ta ikka veel kahtles.

Koer haugatas paar korda kurjasti, kuid vaikis kohe. Mees, kes õueväravast tuli ja maja poole sammus, oli üks lähemaid naabreid.

See oli Tõntsu talu keskealine peremees Mats, kes Reinule tuli vidust pidama. Temagi oli kuulnud, millise ulaka tembuga painajad või kodukäijad Reinul hakkama olid saanud, ja tuli seda nüüd isiklikult kuulama.

Perenaine rääkis asjast jälle pikalt ja laialt, õiglase meelepahaga põhjates häbematut painajat.

Tõntsu Mats omalt poolt jutustas, kuidas Oti Andrus kord painaja kinni püüdnud. Hilisõhtul toas voodis lebades kuulnud Andrus, kuidas lehm rehalas hakanud ähkima ja inisema. Ta läinud tulega rehalasse vaatama. Näeb: lehma seljal kükitab suur must kass, silmad põlevad peas kui vanakurjal enesel. Andrusel õnnestunud kassi kinni krapsata. Küll küünistanud ja turtsunud, kuid Andrus polevat hoolinud midagi. Muudkui pannud kassi toas raiepakule ja raiunud ta mitmeks tükiks. Siis vuhisenud ja vingunud midagi Andruse pea ümber, kellegi nägematu käsi löönud talle vastu silmi, nii et sealt purskunud siniseid sädemeid, ja mees kukkunud minestunult põrandale. Sealt leidnud ta naine, kui külast koju tulnud, ja äratanud külma vee abil ellu. Kassiks moondunud painaja tükid olnud veel põrandal. Kuid ime küll — neis pole olnud ainustki konti, aina sinakasroheline liha. Andrus matnud kassi tükid lähedasse liivamäkke ja teinud jalakannaga kolm risti hauale, et õel elukas enam ei pääseks välja. Sinna painaja jäänudki. Pärast polevat ta kordagi enam käinud vaevamas lehma.

Sellises suunas hargnes vanade edaspidinegi jutulõng, kusjuures rääkijad tundsid mingit kõdistavat, painajalikku hirmu.

Riste ajas ülle lambanahkse kasuka, pani rätiku ümber pea, tõmbas soojad labakindad kätte ja läks võimalikult tasa õue. Ta tahtis veel täna õhtul rääkida Peetri Toomaga. Neiu teadis, et Toomas kui julge poiss magab õueaidas, kuigi on juba talv ja ilmad külmad.

Võideldes külmaga ja neiuliku häbitundega ootas Riste Peetri õues, kuni Toomas toast väl-

jub, et minna aita magama. Õnneks polnud tal just kaua oodata. Toomas tuli toast, kasukas seljas, karvamüts peas ja puukingad jalas. Neiu võitis senise kõhklemise ja ruttas ta juurde.

„Riste... sina!.. Ah või tulid vaatama, kas ka mina öösel painajaks käin? No pole viga, sind ma juba vaevama ei tule.“ Noormehe hääles ja toonis tundus pilget, kibedust ja — õrnustki.

„Ma... ma...“ kogeles tüdruk ääretus piinlikkuses, „... tulin ütlema, et ma seda sugugi ei usu, et sinu ema painajaks käiks. See on nendel niisama ebausk.“

„Ja milleks tulid sa seda mulle ütlema?“

„Tulin vaatama, kas sa oled kangesti pahane ka, et mu emalt tapelda said,“ vastas neiu, sundides end naerule.

„Ei ole pahane — sinu pärast mitte,“ sõnas poiss tõsiselt.

Ja korraga oli neil mõlemail sõnadest puudus. Seisid teineteise lähedal talveöö sinendavas pakases, ja üksikuid tähti langes taevast, nagu oleks keegi nägematu hiiglane läbi laotuse löönud tuliste piitsadega.

Kaugelt kuuldus hundi kõledat ja võigast ulgumist.

„Sul hakkab külm, Riste. Tule aita. Seal ikka palju soem ja ubasem kui õues... Istuksime voodiäärele ja räägiksime. Meil jo nõnda vähe ja harva võimalust teineteisega rääkida.“

„Ei aga tule,“ vastas tüdruk naeratades, kuid kindlasti.

„Miks sa's ei tule?“

„Egas poisse uskuda tea, ehk...“

„Kardad, et tahaksin sind terveks ööks oma sõba alla soojendajaks — ahaa!“ sõnas poiss lõbusalt.

„Ega tea ka, ehk tahaksidki,“ naeris tüdruk.

„Ei, Risteke, nõnda kaugel me veel ei ole. Nüüd kutsun sind ainult korraks aita, et paar sõna rääkida.“

„Ei, aita ma küll ei tule,“ vastas neiu jälle kindlasti ja tõsiselt. „Kus nüüd sellega — tüdruk läheb öösel poisi aita! Kui sellest kuulda saadakse, siis naeravad mind küla koeradki. Pean hakkama minema, muidu ema märkab mu kauast väljasviibimist ja siis tingimata saan jälle riielda. Sa siis, Toomas, minu peale sellepärast vihane ei ole, et — et . . ?“

Tüdruk ei leidnud kohaseid sõnu oma mõtte lõpuni väljendamiseks.

„Pahane ma ei ole siis . . . kui mulle annad ühe musu,“ ja poiss astus tüdrukule paar sammu lähemale.

„Ei, musu ei saa. Ja mis mõnugi sellel musul — huuled külmavad kinni.“

„Eks ma katsun,“ — ja poiss haaras tüdruku kaenlasse, hoolimata selle vasturabelemisest.

Kui Riste koju ruttas, õhetas ta noor, värske ja ilus nägu. Ent mitte üksnes näpistavast külmast, vaid palju enam sisemisest õnnest ja noorte vastpuhkenud tunnete soojusest.

Kodus ei läinudki ta enam tuppa, vaid hiilis kambrisse, et ema ja isa ei kuuleks ta tulekut.

Ehkki Riste ja Toomas püüdsid oma vahekorda igal võimalikul viisil teiste eest varjata ja ainult õhtuti pimedas õues, kokkuräägitud kohas, vahest mõneks hetkeks kohtusid, siiski

märkas Mareti sellistes asjades nii terav silm peagi seda salajast, varjatud armastust. Ta võttis tütre käsile, ähvardas, noomis ja meelitas teda — asjata! Tüdruk ajas kangekaelselt kõik tagasi: ei temal olevat Toomaga midagi tegemist. See olevat emal muidu tühine ja rumal kahtlus ja arvamine.

Maret, nähes, et kangus ja valjus teda siin ei vii sihile, otsustas tarvitada kavalust.

Mõneõhtuse luuramise tulemusena tal õnnestus isiklikult näha, kuidas Riste ja Toomas Peetri rehala taga, rehala seina ja lumise õlekuhja varjus tükk aega salaja jutlesid. Nüüd oli Reinu eidel käes selge tunnistus: painaja poeg on oma emalt õpitud viguritega võrgutanud ta tütre. Muidu ei jookseks Riste, kes seni ikka olnud mõistlik ja sõnakuulelik laps, talle järele. Pole kahtlust — siin on tegemist nõidusega, ja sellist nõidust saab võita ainult uue, veel kangema nõiduse abil.

Samas külas Tõntsu talus elutses vanaldane piiga Eed, peremehe õde, keda ümbruskonnas laialt tunti kange kaardipanijana, käevaatajana ja nõiutud armastuse arstijana. Mõnedki emad teadsid tõsiasjana rääkida, et nende tütred või pojad, kes kurja nõiduse läbi olid meelitatud valele, vanematele vastumeelsele armuteele, Tõntsu Eedu arstimise ja kuntsimise abil jälle meelemõistuse pähe võtnud.

Ka Reinu Maret otsustas minna Tõntsu Eedu juurde, et vabastada oma nõiutud tütar kurja nõidumise kütkest.

Ühel pealejõulusel pilvisel, külmal neljapäeva-õhtul Maret siis läkski Tõntsule ja rääkis Eedule midagi õige tähtsat nelja silma all. Eedu

kuulas vaikides ja kutsus siis Mareti pisikesesse kambrisse salajasele ja ülitähtsale toimingule. — Pisikeseks kambriks nimetati ruumi, milline asetses vastu suure rehetoa põhjapoolset seina ja millesse ulatus paekivist reheahju tagumine müür. Seetõttu levis sellesse väikesesse ruumi ahjukütmisest tekkinud soojust, nii et õhk seal tundus sageli kuumana ja umbsena. Seal magas Eed öösiti ja seal ta võttis vastu ka oma külastajaid.

Segades hoolikalt kaardid, ta hakkas neid laduma ritta lauale.

Sellega valmis, silmitses ja vaatles ta kaarte tükk aega, pomises ajuti midagi arusaamatut ning vangutas saladuslikult pead.

„Nõiduse võim, mis teite Ristet valitseb, on väga tugev ja kange. Et sellest varsti võitu saada, pead sa, Maret, läbi tegema midagi, mis nõuab sult iseäranis suurt julgust," sõnas ta viimaks ülitähtsalt ja tõsiselt.

Maret tundis tasast hirmuvärinat ja vaatas ääretus põnevuses Eedu rõugearmilisse näkku.

Sa, Maret, pead noorkuu esimese neljapäeva kesköõl üksinda minema surnuaeda ja aianurgast vanade ristide seast valima ühe hästi mäda ja pudeda ristitüki. Selle pead sa kodu toas pulbriks hõõruma. Pulbrist riputa kolmel neljapäeva-õhtul järgemööda üks näputäis taari sisse ja anna Ristele juua. Aga tüdruk ei tohi sellest kõige vähematki teada saada. Teed sa seda, siis vabaneb Riste nõiduse mõju alt ja hakkab Toomast kangesti vihkama."

Maret püüdis seletada, et vaevalt tal julgust on ette võtta sellist reisi surnuaiale kesköõl. Eed

aga vastas kindlasti, et see on nõiduse võitmiseks ainuke abinõu. Ei taha Maret seda teha, siis jätku ta noored nende armastuses rahule.

Maret pakkus Eedule 10-kopikalist hõberaha vaevatasuks, mida aga piiga vastu ei võtnud, seletades, et omaküla inimestelt ta sellise tühja abi eest raha ei võtvat. Maret tänas ja väljus.

Õues sadas kerget lund ja tuisk võttis hoogu. Kui Maret läks otsemat teed üle lageda põllu kodu poole, oli tal tunne, nagu jälgiksid teda kooljalikud vaimud.

Järgmisel päeval Maret tegi tütre kallal misjonitööd igal võimalikul juhul. Küll oma emaõigusega, küll jumalasõnaga püüdis ta mõjutada tütart, et see katkestaks oma vahekorra Toomaga, painaja pojaga. Riste on nägus ja virk tüdruk — muudkui oodaku aega, küllap tuleb temale teisigi, Toomast tuhat korda paremaid kosilasi. Tema, Maret, tahtvat kõigiti hoolt kanda, et tütrel ei tarvitseks karta vanatüdrukuks jäämist.

Tütar vahest vihastus ja nuttiski. Lõpuks aga hakkas asi talle tegema nalja, eriti siis, kui ema liialt laitis Toomast.

„Mis siis Toomal viga — kas ta mees põlegi?" küsis ta. „Toomas on igatahes viisakam ja tublim kui paljud teised külapoisid. Ei ta joo ega kakle teistega."

„Jah, tubli ja viisakas ... Aga tead sa koa, laps, et see oo ainult üks silmamoondamine. Kelle ema painaja, ega see ise ole ka ilma konksudeta ja nõiduseta. Mõistab ennast nõiduda tubliks ja viisakaks, et aga sulle meeldida, — muud midagi."

„Eks teised poisid nõidugu ennast ka sihukesteks. Toomast sõimatakse painaja pojaks, aga teised poisid käivad ise ööseti külas painajaks... Kui nad tüdrukute juurde muidu ei pääse, siis lõhuvad aknad või uksed eest, aga sisse peab saama... Need on tublid poisid, need põle painaja pojad, aga miks siis külaeided kurjustavad, kui mõnel tüdrukul titt ja joodud tulevad enne kui pulmad?"

Nõnda oma südame tühjaks puistanud, väljus tütar kambrist ja hoidus kogu päeva selle eest, et ema ei saaks hakata teda uuesti noomima.

IV

Järgmisel päeval tuli mõisast käsk, et kesknädala varahommikul olgu Reinu peremees sulasega mõisas, et ühes teistega minna viima mõisa täidetud viina-aame linna. Reinu peremehel polnud sulast, sest selle pidamine läks väikesel kehval kohal liiga kulukaks. Kui vahest oli vaja minna kahe inimesega mõisa teole, siis oli teiseks kas perenaine ise või tema asemel tütar. Seegi kord tuli minna tütrel, sest ema takistas minemast koduste perenaise-tööde rohkus.

Viinavoori läks ka Peetri peremees oma sulase Toomaga.

Koidu kasvades aeti reed ja hobused mõisa viinakeldri juurde ja algas suurte piiritusaamide paigutamine regedele, igale reele üks.

Päike polnud veel tõusnudki, kui pikk viinavoor venis mõisaõuest linna poole suunduvale, koidu roosatatud kerge külmauduga kaetud taliteele.

Et mehed ei saaks hankida aamidest piiritust ja juua ennast purju, selleks oli neil kaasas peale mõisakirjutaja ka valitseja-abiline. Kirjutaja oli juba elatanud mees ja vaikse loomuga, kes teolistele naljalt kunagi ei ütelnud halba. Seevastu oli abivalitseja alles noor mees ja iseloomult õige käre. Iga tühisegi põhjuse pärast ta hakkas teolistega kohe raksuma ja vibutama oma tugevat näsadega keppi.

Kuid nii ustav kui ta mõisale oligi, tal oli see puudus, et ta ilma prillideta ei näinud kuigi kaugele. Isegi prillidega jättis ta nägemine palju soovida. Seda kasutasid teolised mõnigi kord, et mängida tigedale ja vihatud noorhärrale vingerpussi.

Seda taheti tänagi teha.

Viinavoor peatus Kehila kõrtsi ees. Hobustele pandi kaerakotid pähe, ja osa mehi läks rüsinal kõrtsi. Sinna läks veidi hiljem ka toredast noorhärrast abivalitseja.

Külmast äkki sooja tuppa astudes muutusid noorhärra prillid rasvaseks, nii et nende läbi esmalt midagi ei näinud. Ta võttis prillid ninalt, pani need lauanurgale oma mütsi ja kinnaste juurde ning läks leti ette, kus tellis endale klaasi peenemat ja kallimat külmarohtu. Kui ta mõni minut hiljem laua juurde tagasi pöördus, olid prillid sealt kadunud.

„Kes votma siit mu prillid?" hõikas ta kurjasti.

Kuid ükski ei teadnud vastata. Need üksikud, kes teadsidki, vaikisid targu. Nad olid agaramaid, kes toredal ja upsakal mõisaisandal aitasid otsida ta kadunud prille. Ent muidugi jäi see otsimine tagajärjetuks. Mees, kelle käes olid prillid, oli juba väljunud ja askeldas ühes mitme teisega viinavoori kallal. Selleks oli neil vaba võimalus, sest ka mõisakirjutaja oli läinud kõrtsituppa. Et lühikese ajaga rohkem saaks imeda kallist märga, olid puuritud oherdiaugud kolme aami, igasse üks. Ja nüüd imeti sealt pilliroojuppide abil põletavat, tujutõstvat märjukest. Seejuures aga ei unustatud tarvilist ettevaatust ja valvet.

„Säh, Toomas, võta pilliroog ja ime kah," ütles üks vanemaid mehi Peetri sulasele.

„Ei hooli," vastas Toomas.

„Näe aga painajapoega, kui uhke teine!" sõnas pilkavalt üks lähedalolevaid mehi. „Vist ei joo sa meitega ühes sellepärast, et tahad meite peale mõisas kaevata."

„Jäägu see su enda hooleks," vastas Toomas tagasihoitud meelepahaga ja pööras meestele selja.

Anti märku, et mõisaisandad väljuvad kõrtsist. Kiiresti kaotasid mehed viimased jäljed oma keelatud teost, ja kõik pöördusid oma hobuste juurde. Jätkus reis linna poole. Mõnigi mees, kes oli liialt imenud piiritust, tundis jalgades väsimust ja kobis ka reele, viinaaami kõrvale.

Kui piirituseaamid olid ära antud ja nende asemele regedele asetatud tühjad aamid, ajasid teolised oma hobused ja reed kuhugi ruumikasse hoovi. Mõned mehed jäid sinna hobuste valveks, enamik aga läks linna käima.

Toomas ja Riste peatusid ühe pagariäri vaateakna juures ja isukalt silmitsesid sinna väljapandud saiu, toredaid kringleid, mitmesuguseid ilustatud maiustisi.

„Riste," naljatas Toomas, puudutades tüdruku käsivart, „tahaksin, et mina oleksin pagar ja sina pagariproua."

„Siis söödaksid mind aina saiaga," naeris tüdruk vastu, kelmikad naerulohukesed palgeis ja valgete tervete hammaste välkudes.

„Jah, söödaksin sind saiaga ja laseksin sind käia aina siidis."

„Muidugi peaksime siis mõistma ka saksa keelt."

„Seda jah."

Ning kaks lihtsat harimatut külanoort vaatasid naeratades teineteisele silmi. Neis pilkudes peegeldus igatsust ja unistust.

„Tahaksid saia, Riste?"

„Küll tahaksin, aga põle raha."

„Aga minul on viis kopikat," ja poiss võttis oma pükste taskust suure vasest viiekopikalise.

„Ära raiska seda, Toomas ... Läheb mujalegi tarvis." Ent tüdruku hääles puudus kindlus ja silmis vilksatas ootust.

Midagi vastamata läks Toomas pagariärisse ja ostis sealt viis kopikalist saia. Neist andis ta neli tüdrukule, ainult ühe jättis endale.

„Nii palju!" häälitses tüdruk. „Võta muist endale tagasi, Toomas!"

„Ei," vastas poiss kindlasti ja hakkas silmitsema kõrvaloleva kaupluse silti, mis kujutas suurt karu, kel punane keel ripnes lõugade vahelt.

Õhtu eel algas tagasisõit maale. Nüüd polnud teolistel enam järelevalvet. Abivalitseja, kes linnast oli ostnud uued prillid, istus ühes kirjutajaga karusnahast tekiga kaetud saani ja sõitis ees minema. Tühjadest aamidest polnud ju nende arvates enam saada piiritust.

Kuid juba esimese kõrtsi ees peatasid mehed hobused. Ämbriga võeti lähedalt kaevust vett ja valati mõnesse tühja aami, igasse toobi-osa. Siis loksutati aame, ja kui neist vedelik välja kallati, oli see peaaegu paraja viina kangune.

Seda joodi ahnesti ja sakuskana hammustati peale vintsket soolasilku.

Peagi olid mehed täiesti purjus.

Jätkati sõitu kodu poole. Purjus pea meelitas kihutama üksteisest mööda. Pekseti hobuseid sarapuust vitsadega, et neil oleks jooksul väledamad jalad. Ja mehed hõiskasid nüüd täiest kõrist. Lauldi jämedaid külalaule, milles pilgati ja naeruvääristati ka mõisnikke, nende opmaneid, kupjaid ja kiltreid. Nüüd võidi seda, sest härraseid endid polnud lähedal.

Teistest järele jäid ainult kaks hobust ja rege. Nende juhtideks olid Peetri sulane Toomas ja Reinu peretütar. See järelejäämine polnud juhuslik. Kahel kainel polnud tahtmist kihutada ühes joobnutega, ja pealegi nad tahtsid kasutada harva juhust, et segamatult viibida teineteise seltsis.

Päike kustus purpursesse ehasse. Tähed ärkasid nagu säravad kuldsed naelad määratu kõrgel laotusel. Suurena ja hõbepalgelisena kerkis pikkamisi kuu kauge lumise lagendiku servalt.

Sädelevasse lumme tallatud mustendaval teel liikusid pikkamisi kaks rege, millel kummalgi tühjad viina-aamid.

Esimesel reel, seljad toetatud vastu aami, istusid kõrvuti kaks noort, tundes mõnu teineteise juuresolekust.

Aeg-ajalt langes tähti tumesinisest laotusest, ja korra lendas kuski lumise metsa kohal hännamees, pea tulena helendav, händ järel kui pikk, peenike suitsulint.

V

Reinu perenaine Maret ei näinud enam muud võimalust tütre vabastamiseks nõiutud armastusest, kui et pidi teostama kaarditarga nõutud kesköise reisi kalmistule ja tooma sealt arstimiseks tarviliku ristitüki.

Saabus neljapäeva-õhtu. Päeval oli sadanud lund, aga õhtupoolikul oli see lakanud. Ilm oli vaikne ja pilves; valge lumivill kattis maad valge, värskusest ja puhtusest lõhnava vaibana.

Tasa, et teised ei kuuleks, väljus Maret majast ja ruttas läbi lumise külatänava kalmistu suunas, mis asus külast versta kolm eemal.

Külast väljunud, kuulis Maret kõikjalt saladuslikke samme ja imelikku lainetavat kohinat.

Veel veidi maad kalmistule lähemale, siis rauges ta julgus täiesti. Pehmes lumivillas üleni valge nagu määratu suur kooljate parv ,paistis kalmistu oma tihedate puudega hallis, sünges öös. Maretil polnud vähematki kahtlust, et seal nüüd kesköõl kolavad kodukäijad, kes vaimudetunnil pugenud välja külmunud ja lumistest haudadest.

Suures ahastuses pöördus Maret ümber ja hakkas ruttama koju.

Ning nüüd korraga tal tuli päästev mõte, mida ta mõtles kogu tee, nii et hirmgi andis pisut järele.

Kambrisse jõudnud, ta avaldas selle mõtte mehele.

Kaarditark on küll ütelnud, et ta peab ristitüki tooma üksinda ja teiste teadmata. Kuid ehk see aitab ka siis, kui mees saadab tema, Mareti, surnuaia lähedale ja jääb sinna ootama, kuni tema soovitud esemega kalmistult jõuab tagasi. Kahekesi nad julgeksid minna kahtlemata.

Peremees pomises esmalt midagi pahaselt. Et võtaks neid naisi oma tütardele peigmeeste valikuga! Pole see Toomaski nii halb, et ta ei kõlbaks meheks mõnele peretütrele. Ja kes sedagi saab tõendada, et Tooma ema tõesti käib öösiti painajaks. Vahest seegi on tühijutt, nagu neid külakohas tehakse ja levitatakse palju.

Ent Mareti väle keel ja kõikumatu usk Ristimäe Krõõda painajaks-käimisse jäid siingi võitjaks. Mida seal enam kahelda, kui asi igapidi on selge nagu jumala päike pilvitus taevas. Tulgu aga vanamees ühes ja oodaku seni surnuaia lähedal arus, kuni tema, Maret, toimib selle päästva julgustüki.

Peremees, va pikatoimega, pehmevõitu mees, oli harjunud alistuma oma kuraasikale eidele. Nüüdki ei saanud ta teisiti, kui tõusis haigutades ja ringutades kägisevast sängist ja hakkas pikkamisi riietuma.

„Ruttu, ikka ruttu, va venimus!" kiirustas eit kärsitult.

Viimaks sai taat enesega hakkama, kuid enne teeleminekut oli vaja veel panna piip suitsema. Seegi võttis tükikese aega, sest tule raiumine taela külge polnud pimedas naljaasi.

„Jõua ikka, va pitkpäe'!" manitses eit.

Tasa, teineteise järele, taadil suitsev, kaanetatud piip hambus, nad väljusid majast ja algasid matka kalmistule. Taat pidi nüüd kaitsjana sammuma ees, kuna eit ruttas ta kannul.

Mareti süda kipitas — vahest on kesköö juba möödas ja nad seega minekuga hilinenud. Aja täpselt kindlaksmääramine pilvisel ööl oli neil võimatu. Tunnikell polnud veel jõudnud kehvasse talutarre, ajanäitajad tähed — põhjanael ühes vankriga, vardad ja sõel ei paistnud ning kukelauluks oli aeg igatahes varane.

Liikudes kalmistul, tundis Maret jälle painajalikku hirmu. Lumega kaetud ristid osutusid kooljateks, kes seisid puude all valitsevas hallis videvikus, käed haaramiseks laiali. Mõisnikkude hauakambrid, millistest mõned juba näinud sajandeid, osutusid vaimude-majadeks, mille raudvõredega kindlustatud aknakestest vaatasid põlevsilmsed olendid, ähvardavalt luurates nõrka surelikku, kes keskööl julgenud tulla siia kooljate ja vaimude riiki.

Maretile meenusid varemalt kuuldud jutud vanadest kurjadest mõisnikkudest, kes keskööl väljuvad oma süngetest hauakambritest, et ühes saadanaga kihutada mööda uinuvat maailma, istudes süsimustas tõlla's, tõlla ees süsimustad täkud, kes sõõrmeist purskavad sinakat väävlisuitsu ja sädemeid.

Kustki kuuldus mingi tume mütsatus, siis teine, kolmas ... Mareti soontes ähvardas tarduda veri ... Nüüd ta arvas selgesti nägevat põlevaid tondisilmi, mis teda luurasid lähema hauakabeli aknast ... Ent nende mütsatuste tekitajaks oli vaid puudelt langev pehme lumi.

Seda taibates julgenes Maret jälle ja pahmides läbi sügava lume, tõttas surnuaia nurka, kus lebasid kalmudelt koristatud murdunud ja mädanenud ristid. Sealt ta haaras kätte ühe ristiharu ja hakkas pooljoostes ruttama surnuaia värava poole.

Midagi halli liikus ta ees paksu lumega kaetud teel, suundudes otse tema poole. Hirm lõi talle pähe. Ta tuikus ja põikas teelt kõrvale.

Siis äkki tundis ta, et keegi tõmbab teda kuuehännast.

„Appi! Appi!“ hõikas ta surmahirmul. „Appi! Mind juba peetakse!“

Siis ta pistis meeletuna jooksma.

„Maret, sõge, see oli ju jänes — mitte vaim!“ julgustas teda mees, kes naise hirmuhüüete peale oli rutanud talle vastu.

Tõepoolest oli mees näinud jänest hüppavat arusse kadakate vahele.

„Ei, ei, see oli vaim — ainult jänese nägu...“ sõnas naine värisevail huulil.

Sõnatult sammusid nad teineteise kõrval kodu poole, mehel käes männipuust ristiharu.

Külast kuuldus kukkede varahommikusi hõikeid.

Koju jõudes Maretit haaras palavikuhoog. Ta haigestus tõsiselt.

Tütar, kellele ema palavikulistest sonimistest selgusid ta haigestumise põhjused ja ta mured tema, Riste, pärast, hoolitses haige eest kõige hoole ja õrnusega.

Öösiti teda valvates leidus aga Ristel võimalust ka lugemiseks. Masingu „Pühapäeva

vahelugemised" avastasid talle mingi uue ja avarama maailma, äratasid teda mõtlema. Ühes sellega suurenes ta arusaamine ülekohtust, mille all Toomas pidi kannatama.

Samal ajal aga oigas ja higistas isa toas ahju peal magades painaja all, ehk jälle püüdis hirmutada kodukäijat, kes lohistavail sammel käis mööda pimedat tuba.

VI

Mõisas olid suviviljade rehed veel lõpetamata. Toodi siis külla kutse, et tulgu igast talust üks inimene mõisa rehele. Reinu peremehel oli hädapärast vaja vedada heinu ja puid koju, ta ei saanud minna mõisa tööle. Poeg oli alles nõdruke, perenaine aga haige, seepärast tuli jälle minna Ristel.

Kuna mõisa asetses külast kaunis kaugel, siis mindi juba pühapäeva õhtul sinna, et esmaspäeva hommikul vara, juba enne kukkede laulu asuda rehetööle. Ööbida tuli mõisa suures teomajas, mida töölistel endil tuli puhastada ja kütta soojaks.

Mõisas kohtas Riste Toomast. Nemadki läksid esmalt teiste teoliste juurde teomajja.

See sumises ja kihas kui mesipuu, ja peagi täitus ruumikas, kuid madalalaeline tuba paksu piibusuitsuga. Mehed olid toonud mõisakõrtsist viina ja õlut. Juues juteldi ja käratseti. Räägiti rõvedusi, mida ka üksikud sealviibivad naised ja neiud paljuks ei pannud, vaid isegi kaasa aitasid. Neid tüdrukuid ja noori naisi peeti tühiseiks eputajaiks ja silmakirjateenreiks, kes nende kuuldes või koguni nende endi aadressil räägitud rõvedusi panid pahaks. Kuraasikaiks ja tragideks loeti aga neid, kes meestega rõveduste rääkimises võistlesid või koguni neid trumpasid üle.

See vanale kõrtsitoale omane lärmitsemine läks Toomale, kes ainult veidike teistega kaasa jõi, pikapeale liiaks. Ta kutsus Riste ühes, et koos külastada vana rehepappi Andrust, kes oli Toomale kaunis lähedalt sugulane.

Tee mõisast rehe juurde läks seljandiku kaudu. Pikana ja sügavana paistis vana ja suur rehi pilvises öös. Sellegi rehe kohta räägiti palju tondijutte, ja neid oli agar omalt poolt levitama mõnigi rehepapp ise.

Tooma koputamise peale avas vana Andrus ukse ja laskis noored sisse. Siis istus vanamees jälle koldemüürile. Põrandast madalamast ahjust paistvas hõõguvate turvaste kumas vaatas ta noortele uurivalt näkku.

„Näe imet, Toomas tuleb ühes emandaga!" naljatas ta ja saatis mõnusas kaares kollast tubakasülge küdevasse ahju.

Siis aga võttis ta saarepuust hargi ja hakkas sellega liigutama koldes kuumas tuhas küpsevaid kartuleid.

„Tulime sind vaatama, Andrus," sõnas Toomas.

„Tubli, tubli. Istuge siia pitkale pakule . . . Soate sooja tuhlist koa."

Toomas istus kohe pakule, kuid tüdruk viivitas ja kõhkles. Öine rehetuba oma salapärasusega ja selle ümber põimitud juttudega ning must karvase näoga rehepapp, kes nagu tont askeldas ahjust paistvas turbatule punavas kumas — see kõik mõjus temasse hirmutavalt. Ja mis ütlevad teised teolised, kui nad märkavad ta kauast ärajäämist ja koosviibimist Toomaga? Ons neid jutte liikumas veel vähe, et ta neile tahab anda uut, värsket lisa? Nii võib ta kogu

reheajaks sattuda teistele noortele hambapulgaks.

„Riste, sa ei istugi . . . Ah jaa, kardad ju teiste jutte . . . Noh, lähme siis kärmesti jälle teotuppa tagasi," ja nähtavasti haavunult tõusis noormees pakult.

Ent Riste ei tahtnud näidata, nagu kardaks ta teiste jutte.

„Pole viga," lausus ta teeseldud rahulikkusega, „maitseb minulegi soe tuhlis."

Nüüd nad istusid Toomaga kahekesi pakule ja, näod soojusest hõõguvad, vaatasid vaikides rehepapi tegelemist.

Rehepapp valmistas endale ja oma külalistele õhtusööki. Ühe käega ta noppis üksikuid küpsenud kartuleid koldest, asetades need siledaks kulunud põrandapaele, teise käega aga hoidis orki silkudega, küpsetades neid ahjus turbatulel.

„Kuidas sa, Andrus, ööse üksi viibides ka tontidega toime saad?" küsis Toomas muiates.

„Eks neid siin hulgu koa, aga olen nendega juba vilunud . . . Ja egas nad täismehele soagi midagid halba teha . . . Nõndasama kolavad mööda rehte ümber ning vahest tikuvad mooga koa kõnelema, kui neil hea tuju oo," vastas rehepapp ja pistis oma karvasesse habemesse poole küpsetatud silku.

Ning närides seda isukalt ta hakkas noortele jutustama tondilugusid.

Mõnikümmend aastat tagasi leitud selleaegne rehepapp Mart ühel hommikul rehes surnult. Järgmisel päeval kohanud parun, praeguse paruni isa, teomees Madist mõisaõuel. Mütsi peast võttes teretanud Madis alandlikult.

„Madis, sina tulema mõisa kontori, aga kohe!" käskinud härra, hakates sammuma kontori poole. Madis järgnenud talle mureliku südamega.

„Madis, mina panema sind mõisa rehepapiks," ütelnud parun kontoris.

Madise pea vajunud longu, sest tal polnud vähematki himu viibida öösiti üksi rehes. Ei aga olnud võimalik vastu hakata vägeva härra tahtmisele.

Kurtnud naisele oma häda ja lepitud siis nii kokku, et esimesed ööd magavad nad rehes kahekesi — eks siis näe, kuidas edaspidi saab.

Nii nad teinudki.

Kuid peagi olnud teolistel naeru ja pilkamist enam kui küllalt, et kas Madis ja ta kaasa on mõlemad nii arad või on nad nii armukadedad, et ühtegi ööd ei julge magada teineteisest lahus. Madis vihastunud, ja juba järgmise öö otsustanud üksinda jääda rehte.

Olnud siis mehel püksid hirmu täis küll. Näinud kõiksuguseid viirastusi ja kuulnud koledaid hääli. Viimaks aga uinunud rehepõrandal põhkudel. Ning ta näinud unes: tema juurde ilmub äkki koletis. Ta tunneb, kuidas selle külmad käed puudutavad ta paljaid jalgu, kobades mööda sääri.

Siis aga kargab Madis üles.

Kahvatus sütekumas näeb enda lähedal seisvat mingi inimesele sarnase valge kogu.

Tont seisab vagusi, ei tee häält ega liiguta oimu. „Vaim või inimene, kes sa oled?" hõikab Madis hirmunult.

„Olen vana rehepapi vaim ja tulin su hingekese järele!" ümiseb tont.

„Või minu hingekese järele! Eks me veel näe!" kargab nüüd Madis tondi juurde, haarab tal rinnust kinni ja paiskab ta põrandale pikalı, asudes ise põlvili ta rinnale. Muljub ja nuudib teist mehe moodi, nii et ta luud-kondid aina ragisevad.

„Madis, meeletu, sa tapad oma aulise opmani!" saab ta vaevu hüüda.

„Issand aita, või auline opman ise!"

Vabanenud opman seletanud nüüd, et ta tahtnud proovida rehepapi julgust, mille kohta kuulnud varem mõisas ränka kahtlust. Ent nüüd näinud ta oma silmaga ja tundnud oma nahal, et Madis on päris julge ja tragi mees, kelle hoole alla võib julgesti usaldada raha ka öösi.

Järgmisel päeval saanud uus rehepapp oma julguse ja tragiduse tasuks opmanilt veel pool toopi viina.

Ja sellest ajast polevat Madis enam kartnud viibida öösi üksinda rehes.

Peale söömist oleks noortel olnud aeg hakata minema teomajja. Kuid rehepapp ütles, et nad võiksid veel veidikenegi olla talle seltsiks. Ei olevat siin sugugi halvem kui suures teotoas, kus nüüd pühapäeva õhtu tõttu joobnult hullatakse, tantsitakse ja trallitakse. Olgugi, et vaene aeg ja põllud juba paar aastat järjesti andnud kehva saagi, kuid niipalju kopikaid leidub ikka, et vahest harva osta mõisakõrtsist viina ja õlut. „Ja ega seda's soa vaestele tööinimestele koa paljuks panna, kui nad vahest rõõmsad oo," lausus rehepapp lõpuks.

Noored otsustasidki viibida siin veel vähe aega. Mitte küll just vana rehepapi heamee-

leks, vaid peamiselt endi pärast. Keelatud ja paljudest hukkamõistetud oli nende armastus. Ainult harva nad olid saanud segamatult viibida teineteise juures. Oma esimesed armusuudlusedki olid nad vahetanud pakases talveöös värisevate tähtede all. Siin aga võisid nad veel veidikegi aega kahekesi istuda ja jutelda, teades, et vähemalt vana rehepapp on neile heatahtlik ega pea Toomast mõneks painaja või kodukäija pojaks.

Nad istusid seina äärde kuivale põhule teineteise juurde. Rehepapp jäi aga veel veidiks koldemüürile istuma ja imema kõvera varrega ja kivikahaga piipu.

Viimaks tõusis ta ja katsus peoga parsil olevat vilja. See oli kuiv, et kobises aina. Siis ta koputas piibust tuha koldesse, haigutas paar korda ja viskas end põhule pikali.

„Eks siis ütelge, kui teitel siin igavaks läheb — lasen teitid välja," lausus vana uniselt. Peagi kuuldus ta kähisevat norskamist.

Noored istusid ikka veel teineteise kõrval ja vestsid tasa. Siin oli viibida nii mõnus ja soe. Tundus nii omast ja armast uudsevilja ja turbasuitsu lõhna. Siis uinusid nad teineteise kaenlas, uneski olles õnnelikud oma noores armus.

Pikkamisi kustus punav turbatule kuma vana rehetoa mustunud seinal.

VII

„Näed sa aga noorpaari! Magate alles, nagu oleks esimene pulmaöö! Nüüd peate aga tõusma, sest rehelised kuulukse tulevat mõisa poolt," sõnas rehepapp neid kaht noort mõistva heatahtlikkusega.

Noored kohkusid ja kraapisid ebahariliku kiirusega püsti. Neil oli häbi vaadata silmi vanale rehepapile, kes seisis nende juures, latern põleva rasvaküünlaga käes.

„Mis sest nõnda häbeneda ... noorte inimeste asi ... Eks ma tea omast noorusest ... Nüüd aga aidake mind ahet maha lasta, et rehelistel kohe oleks võtta," jätkas rehepapp.

Noored ei lasknud seda endile kaks korda ütelda, vaid asusid kohe rehepapile abiks.

Kubjas tuli ühes rehelistega ja rehepahmamisega vajaliste hobustega. Suure rehe all algas tolmurikas töö laternatesse peidetud tulede nõrgas valguses.

Oli koidu aeg, kui kupja küsul tehti mõneminutiline vaheaeg. Enamik rehelisi ruttas õue, et hingata puhast tolmuta õhku. Ühes teistega väljusid ka Toomas ja Riste.

„Ristel käis täna öösel painaja peal ... ihihh!" ütles üks tüdrukutest pilkavalt.

„Kas oli koa hea noore tüdruku juures magada? Või kaovad aga teiste hulgast ää ja poevad rehetuppa põhku ... Igatahes oo noorte

tüdrukute peal painajaks käia suurem lõbu kui so emal käia küla hobuseid ja lehmi tallamas," solvas üks poistest seepeale mürgiselt.

See oli Toomale liig. Siin ei pilgatud ja nöögatud mitte üksnes teda, vaid puudutati häbematul kombel ka tüdrukut, keda ta armastas ja kellega tal polnud kunagi juhtunud midagi sarnast, millest siin toorelt anti mõista.

Äkilises vihas lõi Toomas sellele poisile — Torni peremehe pojale Antsule kämblaga vastu kõrva. „Vaat' sulle tüdrukute tallamine!" parastas ta, kui Ants saadud hoobist kukkus vastu reheseina.

„Vaata kuradi painaja poega! Või kuraasitab ise veel!.. Poisid, andke kuradi painajale, virutage tüdrukupetjale!" hõikas üks Antsu sõpru ja lähenes Toomale.

See oli poistele nagu märguandeks. Eriti vihkasid nad Toomast sellepärast, et tal oli küla ilusaima tüdruku Reinu Riste juures edu, kuna nendele Riste oli uhke ega lasknud neid öösiti oma magadiskambrisse. Nad algasid pealetungi Toomale.

Nähes, et tema on siin hulga vastu üksinda, et ta ainsad sõbrad — Riste ja rehepapp ei saa teda aidata, haaras Toomas lähema ree najalt varda, mida löögivalmis käes hoides taandus seina äärde.

Ta oli valmis iga hinna eest ennast kaitsma.

„Rahu!" hüüdis kubjas kärmesti sinna rutates. „Toomas teeb mässu. Ta segab mõisa töid — see on päris sigadus! Poisid, võtke köis ja siduge kinni see mässaja!"

Ent ükski meestest ei tahtnud saada esimesena hoopi. Nad hoidsid tagasi.

Kubjas lähenes üksinda Toomale, arvates, et ega see „lurjus" julge temale kui mõisaametnikule hakata vastu. Ta haaras Tooma käsivarrest ja noormeeste poole pöördudes hüüdis käskivalt: „Köied!.. Siduge see mässaja!"

Samal hetkel aga lendas ta Tooma jalahoobist tõugatuna selili lumme.

Ta kargas kohe üles, puristas, ähkis ja ähvardas.

Ta ennustas karmemat karistust, isegi Siberisse saatmist kõigile, kes tema käsule vastu hakkavad ja „häbematut mässajat" ei lähe tabama. See mõjus. Julgemad poisid ees, aramad järel, nii tungiti Toomale hulgakesi kallale.

Rüselemine, hoobid ja vihased hüüded... siis jäi võit hulgale. Toomas suruti selili lumme maha ning köideti tal käed ja jalad. Nüüdki jagasid vihased poisid talle veel hoope.

„Meeletud!.. Peksate maaslamajat!" kuuldus kellegi ahastav hüüe. See oli Riste, kes püüdis tungida teiste vahelt peksetavate juurde.

Kupja karm käsi aga tõmbas ta toorelt eemale ja paiskas pehmesse lumme pikali.

„Siin ei anta ka enam naistele armu!" urises vana rehepapp ja ruttas aitama neidu lumest.

Selle eest sai ta kupjalt vihase, ähvardava pilgu.

Kupja käsul viidi käsist ja jalust seotud Toomas mõisa, ootama karmi kohtuotsust ja karistust. Teised teolised aga käsutati tööle.

Ka Riste läks ühes teistega, kuigi ta süda valutas ja pisarad kippusid vägisi silmi. Kuid

kurtmiseks polnud siin võimalust. Siin pidi temagi ühes teistega töötama ja masinlikult liikuma hõljuvas tolmupilves ähmasel tulevalgusel.

Päikese tõusuks sai odrarehi pahmatud. Teolistele anti pool tundi söögiajaks ja pärast pidid nad ruttama mujale mõisatööle.

Ristel polnud vähematki söögiisu. Kubjas oli ju ütelnud, et Toomas saab sada hoopi ja saadetakse Siberisse.

Riste läks teistest eemale. Ta jõud ähvardas nõrkeda. Ta istus rehealuse ja rehetoa vahelise ukse aluspakule ja püüdis varjata oma pisaraid.

Keegi pani tasa käe ta õlale. „Ära nuta, laps! Küll jumal aitab.“ Oli vana rehepapp, kellel endalgi valutas süda.

Ent Riste ei suutnud uskuda, et jumal üksi teda siin aitaks. Oli ju Toomaski mitmel korral ütelnud, et jumalgi olevat mõisnikkude, opmanite, kubjaste ja kiltrite nõus.

„Aga kui ma läheksin parunihärra enese palvele. Vahest ta halastaks Tooma peale ja päästaks ta karistusest?“ sõnas neiu, kuivatades rätikunukaga märga palet.

„See oo kardetav ... soole, noorele tüdrukule. Parun ehk halastab, aga siis nõuab ta ka tasu ...“

„Tööle!“ kuuldus kupja vali hüüd. Krabinal hakati kinni siduma leivakottide suid. Tuli rutata; viivitamist siin ei sallitud.

Ka Riste tõusis ja ruttas teiste järele. Selgele, külmale taevale kerkinud päike viskas lumele sädelevat valgust. Varesed vaakusid rehe katusel, oodates inimeste lahkumist, et lennata reheuste juurde nokkima teri.

VIII

Eharooste oli läänes juba kustumas. Mõisaõues oli vaikinud liikumine ja regede rudisev kiunumine külmunud lumel, kui mõisa köögitrepist arglikult ja viivitades üles sammus noor neiu, kodukootud jämedatoimne suurrätik pea ja õlgade ümber.

Hulk aega viivitas ta käsi, enne kui vajutas kööki viiva ukse käepidemele. Uks avanes, ja sisseastujale tungis vastu erka valgust ja pliidil valmivate toitude meeldivate lõhnadega segatud soojust.

Kuuldus arglik „tere õhtust!"

Kokk ja kaks köögitüdrukut heitsid pilgud kohmetunud sisseastujale. Tundes tulijat, pilgutasid tüdrukud teineteisele tähendusrikkalt silma.

„Mis sul asja?" küsis vanem tüdruk nipsakalt.

„Paluksin parunihärra jutule," vastas tulija, Reinu peremehe tütar Riste tasa ja arglikult.

„Parunihärra ei võta nii hilja enam jutule. Tule homme," ütles köögitüdruk.

„Homme pole aega — pean olema mõisatööl . . . Palun siiski täna . . . mul hädaline asi," sõnas Riste õhetades erutusest ja piinlikkusest.

Kokk rääkis vanema tüdrukuga midagi saksa keeles, kusjuures heitis kaastundliku pilgu

ukse ees seisvale kohmetule, kuid ilusale külatüdrukule.

„Mis sul siis parunihärra juurde asja on?" küsis tüdruk Ristelt.

„Ma ... ma ... tulin Tooma eest paluma," kogeles küsitav, näost punane kui veretilk.

Vanem tüdruk läks paruni kabinetti armu lisele härrale esitama külatüdruku palvet. Kui ta tagasi tuli, lausus ta ootavale külatüdrukule pilkava muigega:

„Parunihärra võtab sind jutule ... Tule!"

Kohmetult ja valjusti tuksuva südamega läks Riste köögitüdruku järele.

Parun von B. oli keskealine pikavõitu ja kuivetunud mees punakate juuste, pisut tedretähelise näo, kongus nina ja punaka kitsehabemega. Ta silmad olid terava, kuid tavaliselt mitte just kurja ilmega.

„Mis sina veel nii hilja tulema ja paluma?" küsis ta, kui Riste oli arglikult ja alandlikult teretanud.

„Tulin paluma Tooma eest, ja ..." Tüdruku hääl katkes suurest erutusest.

„Tooma eest? Missuguse Tooma eest?"

„Kas aulik parunihärra ei tea — Peetri sulase eest ikka ..." lausus tüdruk väriseval häälel.

„Kes see Toomas sulle siis olema? Su vend või su peigmees?" küsis parun vaevalt tagasihoitud muigega.

Tüdruk punastas ja jättis vastuse võlgu.

Paruni nägu muutus valjuks.

„Toomas olema raskesti eksinud," lausus ta. „Ta olema mõisa vastu teinud see mäss ning vastuhakkamine. Mässaja peab saama valju

karistuse — armuandmist ei saa olema, kas moistad?"

Nüüd laskus tüdruk paruni ette põlvili. Ta palus härrat südamlikult ning siiralt. Lõpuks haaras ta peosse paruni käe, mille sõrmedes särasid peale laulatussõrmuse veel kaks kuldsõrmust — viimased kalliskividega ilustatud, ja sõnas palavalt, kirglikult:

„Parunihärra — halastage!"

Parun vabastas oma käe, tõstis ilusa külatüdruku, kelle silmist veeresid pisarad, püsti, vaatas talle tükk aega näkku ja sõnas siis:

„Hea küll. Toomas saama armu, aga sina pead tulema moisa teenima. Kui sina seda ei tahtma, siis Toomas juba mõne päeva pärast Siberisse saadetama."

Riste oma lihtsameelsuses pidas seda paruni poolt juba suureks heateoks. Miks siis mitte minna mõisa teenima, kui sellega päästab Tooma. Ja paruniga ta juba saab hakkama. Mine tea, kas ta ongi niisugune.

Ta tänas parunit pisarsilmil ja lubas, nagu parun soovis, juba paari nädala pärast tulla mõisa teenima.

Silmi maha lüües ta läbis köögi, ei vaadanud kordagi tüdrukule. Ta hingas alles siis kergemalt, kui viibis jälle õues külmas, värskes ja karastavas õhus.

Tal oli piinlik minna teotuppa teiste teoliste juurde, sellepärast ta suundus mõisarehte, et paluda vanalt rehepapilt seks ööks peavarju. Homme ei olnud küll reht — see tuli alles paari päeva pärast. Vaheajal aga pidid teolised metsast vedama heinu ja põletuspuid mõisa.

Rehe ahju ees, turbatule hõõguvas soojuses jutles ta vana rehepapiga hulga aega. Kõneaineks oli neil Toomas ja ta saatus. Rehepapp oli nüüdki mures hädaohtude pärast, mis Ristet kui noort ilusat tüdrukut mõisa härrastemajas ootavad, kuid tal oli siiski heameel, et Toomas selle läbi pääseb karistusest. Küllap ehk edaspidi leidub nõu, kuidas ka Ristet aidata, kui ta peaks vajama abi.

IX

Järgmisel hommikul toodi Ristele mõisast käsk, et tal pole enam vaja minna teiste sekka tööle, mingu koju ja jäägu ootama kutset mõisa. Ühtlasi teatati, et Toomale antakse kerge vitsakaristus ja lastakse siis vabaks. Edaspidi saadetakse ta oma peremehe teopäevi seletama karjamõisa, mis on peamõisast kolm versta eemal.

Teolised imestasid isekeskis, et parun seekord piirdub nii kerge karistusega, varemalt oli ta selliseid vastuhakkamisi karistanud vähemalt raske ihunuhtlusega. Kuid juba aimati ka paruni helduse õigeid põhjusi.

Reinu perenaine, kes nüüd oli paranemas, polnud sugugi selle vastu, et tütar läheb mõisa teenima. Las läheb — saab peenikesed saksariided ülle, õpib saksa keele selgeks, saab mõisa puhtamast ja paremast elust maiku — ei ta siis vaatagi enam Toomale ega kipu ka kellelegi teisele kehvale rendikohapidajale naiseks. Riste ju ilusaim tüdruk ümbruskonnas, kõlbab naiseks ka mõnele tähtsamale mõisaametnikule. Või abiellub koguni mõne linna hantvärgiga või koguni kaupmehega. Elavad ju saksad talvel vahest kuude kaupa linnas ja võtavad osa tüdrukuid sinna kaasa.

Maret muidugi oli kuulnud ka paruni suhetest nägusate tüdrukutega. Ei ta lepiks sellega, et Riste saaks paruni armukeseks. Arvas aga siiski, et mõisast võiks temagi tütrel alata tõusu-

tee. Ja oma arusaamise järgi ta soovis oma lapsele parimat.

Jaak oli esmalt tütre mõisa teenimamineku vastu, kuid mis temagi võis parata! Ta oli juba harjunud alistuma oma väleda keelega eide, veel rohkem aga vägeva paruni tahtele.

Juba nädala pärast saatis parun Ristele käsu, et tulgu mõisa teenima. Proua ühes lastega ja suurema jao teenijatega oli läinud kuuks ajaks linna, kus parunil oli tore maja. Nüüd täiendati mõisa jäänud vähest tubast teenijasperet uue tüdrukuga. Esialgu pidi see jääma toatüdrukule abiks.

Ristel oli lahkumise eelõhtul veel kohtamine Toomaga. Maret oli seekord isegi nii lahke, et laskis tütrel ühes Toomaga kahekesi viibida kambris. Las olla tüdrukule ta viimased rumalushetked. Küll ta mõisas teenides õpib võõrduma Toomast ja lõpuks ei taha enam nähagi ümbruskonnast põlatud painaja Krõõda poega.

Toomas oli seekord Riste vastu õrnem ja südamlikum kui kunagi varemalt, kuid ühtlasi ka nukker ja mures.

„Riste," sosistas ta temale kõrva, „tänan sind kõige selle eest, mis mo heaks oled teinud. Tean, et tegid seda armastusest . . . Aga tea, Riste, kui parunil peaks korda minema sind teha oma armukeseks, siis tapan ma kõigepealt tema. Seda teen ma siis nii tõesti kui siin seisan."

Tüdruk nägi poisi silmi pimedas välkuvat ja hetkeks valdas teda ebausklik hirm. Vahest on Toomas siiski painaja poeg ?! . . . Kuid need rumalad kahtlused vaibusid kohe, kui poiss surus ta oma laia rinna vastu ja suudles kirglikult.

„Ei, Riste, ma ei kahtlusta sind — tean, et armastad mind. Oota mind mõisas üks aasta, siis rendin kustki teisest mõisast talu ja viin su sinna perenaiseks. Sinu pärast ei karda ma ühtki raskust ega vaeva. Jää aga mulle truuks, Riste! Eks? Sa jo lubad ja ka suudad seda!"

„Jah, Toomas, ma . . ." tahtis tõotada tüdruk, ent Toomas juba sulges ta suu suudlusega. Ja ta vajus häbelikult ning kohmetult poisi käte vahele.

Nad jätsid jumalaga õues tähistaeva all. Öö oli külm ja lumi sinendas. Külast kuuldus vaid koerte haukeid.

Poiss surus tugevasti tüdruku kätt, sõnades:

„Riste, pööra mu poole, kui parun hakkab sind kiusama. Siis on tal maidal tegemist minuga . . . Oma kätega kägistan ta surnuks . . . Ta peab nägema. —"

Ja poiss sirutas oma rusikas käed mõisa poole . . .

Tüdruk taandus veidi. Teda ehmatas see ägedus, need ähvardused. Ent ühtlasi tundis ta, et Toomas meeldib talle niisugusena. Et Toomas on talle kui paratamatu saatus, kellest oleneb ta õnn või õnnetus, ta arm ja kõik . . .

Nüüd jutlesid nad rahulikumalt, muu seas unistades ka oma järgmisest kohtamisest.

„Jumalaga, Riste! Aga hoia ennast paruni eest!"

„Pole viga, küll ma hoian!" Ja tüdruk katsus naeratada.

Palged külmast ja erutatud kirest õhetavad, vaatas ta eemale ruttavale poisile järele. Vaatas . . . kuni vaade kustus pisaraisse.

X

Mõisa härrastemajas teenides tundis Riste end esimesil päevil täiesti uues, talle ebasobivas olukorras. Ta oli nagu taim võõras mullas ega suutnud siin koduneda. Ta käskijaks oli umbes 30-aastane toatüdruk Leena, kes samuti kui temagi oli tulnud talutarest. See oli siin juba aastaid teeninud, mõistis juba võrdlemisi hästi saksa keelt ja vaatas lihtsatele, tema arvates pururumalatele külainimestele halvakspanuga. Seda üleolevat halvakspanu andis ta sageli tunda ka Ristele. Uus tüdruk oma arguse ja kohmetusega oli tema meelest „üks rumal külahani", keda mõisa võetud ainult temale, toatüdrukule, ristiks ja nuhtluseks.

See ebasõbralik kohtlemine toatüdruku poolt surus Riste enesetunde veel rohkem alla. Ta tundus endalegi saamatuna ja rumalana, kes siin millegagi soovitavalt korda ei saa. Mitugi ööd ta nuttis salaja oma voodi padjusse.

Ent pikapeale ta vilus siinsete töödega ja ühes sellega hakkas ka tõusma ta eneseusaldus. Paari nädala pärast oli ta oma eluga juba enamvähem rahul. Mõisa toad omaaja kohta harukordselt toreda mööbli, ilusate kullatud raamides piltide, suurte peeglite, toalillede ja palju muuga osutusid lihtsale külalapsele suursuguseks ja härrandlikuks maailmaks, mille vastu ta tahtmatult tundis aukartust.

Söök oli siin tema arvates liigagi hea, otse kuninglik. Peale harilikkude söömakordade sai ta vanalt meeskokalt, kes temale näis avaldavat peaaegu isalikku poolehoidu, veel mõnedki haruldased maiuspalad.

Parunit ennast nägi ta esimestel päevadel koguni harva. See viibis päevade kaupa naabermõisas jahil.

Ühel õhtul ta aga saabus koju ühes mitme meeskülalisega. Sõitsid saanidega, mille ees sibasid toredad hästisöödetud ja kammitud täkud. Tulid suure lusti ja lõbuga — nähtavasti olid purjus. Kokalt kuulis Riste, et naabermõisas olnud täna suur jaht, kus härrastel olnud hea õnn. Nüüd pühitsevat nad õnneliku jahi lõppu.

Mõisa jäänud väikesearvulisel teenijaskonnal algas kibe rutt. Köögis hakati hooga valmistama pidutoite, kuna tubased teenijad tõttasid korraldama ja ehtima saali. Siia võeti abiks ka Riste. Täna oli toatüdruk Leena tema vastu jälle eriti kärsitu. Seekord aga tundis, et põhjus ei seisa just tema oskamatuses, vaid toatüdruk otsib tema tegevuses vigu mingil muul põhjusel. Miks? — see jäi talle arusaamatuks.

Algas sööming ja jooming, millele järgnes suures saalis tants ja lõbutsemine. Härra käsul pidi Ristegi teenima külalisi oma uues kleidis, mis talle sel puhul kingiti.

Kandes härraste jaoks saali veini ja maiustisi, ta märkas kohmetusega, et saab siin erilise tähelepanu osaliseks. Joobnud härrased vahtisid teda kiiskavail silmil ja tegid ta kohta isekeskis saksakeelseid tähendusi. Üks nooremaist härradest, sõrmes paks kullast laulatussõrmus,

tõusis laua tagant, tuli koguni talle juurde ja kõdistas teda lõua alt.

Riste kohmetus ja haavus. Ta oli varemalt märganud, et need härrad hoopis teistviisi kohtlevad oma soost naisterahvaid. Viisakalt, aupaklikult ja õrnalt.

Härra märkas tüdruku ärritust ja pakkus talle lepituseks klaasitäie kuldkollast veini.

Tüdruk, kes aimas mingit hädaohtu, keeldus vastu võtmast, kuigi tal oli kiusatus kordki maitseda seda sädelevat jooki.

Härrad naersid hirnuvalt.

„Rumala", hiljuti külast saabunud tüdruku pirtsakus tegi neile ainult nalja.

Paruni poolt salaja antud käsul ei ilmunud Riste sel õhtul enam saali. Parun käskis teda olla köögis kokale abiks.

Kaugelt üle kesköö kostis härraste pidutsemine saalist. Hõljusid ilusad klaverihelid ja kuuldus pehmet tantsumüdinat. Vahest lauldigi, ja kuuldavasti midagi õige lõbusat, sest sagedasti kajas laulu järele valju naeru.

Viimaks ometi lõppes pidutsemine. Võõrad härrad sõitsid ära. Kuuldus lustlikku kellade helinat pilvises, pehmevõitu talveöös. Siis rauges see kaugusse. Mõisa ümbrusse asus jälle vaikus. Liikus vaid öövahi must kogu mõisahoonete vahel.

Jõudnud köögis nõudepesemise ja kuivatamisega lõpule, läks Riste toatüdrukute tuppa. Leenat seal veel ei olnud — see arvatavasti askeldas alles saalis. Riste vaatas nüüd lähemalt oma uut kleiti, millise ta, minnes kööki talitama, oli võtnud ült ja ilusasti kokkupandult asetanud

lauale. Peenikeseks, kalliks ja suursuguseks osutus talle see riie.

Keegi koputas uksele. „Sisse!" sõnas Riste mõisas õpitud viisakusega arglikult. Oli parun, kes nähtavasti oli eriliselt lõbusas tujus.

„Paluma sind, Riste, oma juurde tuppa. Mul olema sinu jaoks veel üks vegga ilus kingitus. Ära karda! Ajame üks moistlik jutt ning sina varsti siia jälle tagasi tulema."

Tüdruk vaatas aralt ja kartlikult parunile näkku — sealt naeratas talle vastu joobnud iha... Naeratas himuralt ja kahemõtteliselt, kuigi sunnitud viisakusega.

„Vabandage, parunihärra! Mu... mu pea valutab täna... Härra ehk ei usu, kui kangesti ta valutab..." Ja tüdruk puhkes millegipärast ägedasti nutma. Nuttis nagu laps, keda ähvardatakse kibedate vitsadega.

Parun B. polnud mõni noor tuulepea, kes tahab võita tormiga oma ohvreid. Ei. Ta oli vana kogenud elumees, kes mõistis talitada tasa ja targu. Teadis, et nii saab sihile kindlamini kui ägeda tormakusega. Küll ta juba oma asja tunneb — ei sellegi külatüdruku rumalat pirtsakust jätku kauaks.

Ta andis tüdrukule viisakalt nõu minna voodisse, sest lebamine ja rahu olevat ka peavalule parimaks rohuks. Et uni tuleks rutemini ja kindlamini, selleks lubas ta saata rohtu. Soovis siis tüdrukule kuivalt „head ööd" ja väljus.

Peagi tuli kokk, käes õlleklaas veiniga. Selle andis ta juba voodis sõba all lebavale Ristele. „Joo, laps! Parunihärra saatis sulle peavalurohuks. Joo julgesti! See on hea — see toob kiiremini und.

Riste tühjendas klaasi, sest selles olev vedelik oli tõesti maitsev ja hea. „Tänan. Küll ma saan nüüd terveks."

„Jumal kaitsku sind, laps! Aga nüüd maga kenasti. Head ööd!"

Ja mureliku õrnusega silitas heasüdameline vanamees tüdruku pikka pruuni juuksepalmikut, mis lebas lumivalgel padjal. Ta oli siin kaua teeninud, ja tal oli ka põhjust muretseda noorte elutundmatute tütarlaste pärast, kes olid sattunud siia.

Üksi jäädes tundis Riste endas erilist soojust, ja ta meeleolu muutus pehmeks ning lõbusaks. Ta vaatas laual olevale uuele kleidile ja naeratas õnnelikult. Siis aga kaldusid ta mõtted Toomale. Kus ta viibib ja kas ta mõtleb praegu ka temale? Oo, küll Toomas imestaks, kui ta näeks Ristet sellises ilusas kleidis! .. Vaene armas poiss! ..

Peagi vaibus ta raskesse unne, huulil veel õnnelik naeratus.

Kuskil laulis kukk, kui ta jälle ärkas. Laual põles lamp ja selle valgel ta nägi toatüdrukut Leenat oma voodi äärel istuvat. Tüdruk oli nähtavasti joobnud ja naerataval näol silmitses oma põlvedele asetatud ilusat siidrätikut.

„Kas sina oled, Leena?" küsis Riste, vaevaga tõstes padjalt oma millegipärast erakordselt rasket, uimast ja valutavat pead.

„Jah, mina olen," naeris Leena, kissitades enda unetuid silmi. „Aga maga! Mis sa muidu pärid." Ja seejuures naeris tüdruk kihistades, saladuslikult.

Imelikult valusalt puudutas see naer Riste hinge. Ta arvas nüüd, kus Leena öösel viibinud. Kaua suudab temagi siin, selles õhkkonnas vastu panna kiusatusele!

Jämedad pisarad tumestasid Riste silmi. Esmakordselt kahetses ta nüüd, et üldse oli tulnud mõisa teenima.

XI

Saabus pühapäev. Aeg hakkas juba kalduma kevadesse. Märtsikuu päike puistas lumisesse maailma silmipimestavalt sädelevat valgust. Päeval hakkasid päikese pool küljes olevad räästad sorinal tilkuma. Esimesed kuldnokad vilistasid mõisapargis suurte vahtrate ja kastanite okstel. Kõikjal oli juba tunda läheneva kevade elevust ja ärevust.

Mõisast mõni verst eemal oleva kiriku kellad kutsusid inimesi palvele.

Kuna samal pühal oli kirikus ka leerilaste „seletamine", ruttas ümberkaudseist küladest rohkesti inimesi kirikusse, küll kõhnade hobuste ja regedega, küll jalgsi.

Ka osa mõisa härrastemaja teenijaskonnast oli täna saanud loa minna kirikusse, teiste seas ka noor toatüdruk Riste. Mõisatüdrukud sõitsid sinna ilusa hobusega ja kõrge, läikivakorjulise saaniga. Kuid ka oma riietuselt erinesid nad harilikest talurahvast kirikulisist suuresti, osutusid nn. saksikuteks. Teiste seas kirikusse sõites hellitas Riste salajast lootust, et ehk õnnestub tal kiriku juures kohata Toomast, keda ta juba paaril kuul enam polnud näinud.

Riste lootused läksid täide. Enne jumalateenistuse algust nägi ta Toomast kirikuõues teiste kirikuliste seas. Peagi märkas Toomas ka teda. Et teistest segamatult rääkida paar sõna, läksid

nad kiriku õue kaugeimasse nurka suurte pihlakate alla. Kirikuõue oli kunagi maetud surnuid, mida tunnistasid üksikud, nüüd lumega kaetud hauakivid ja jämedaharulised, paekivist raiutud hauaristid, mille kirjad ja aastanumbrid olid enamikult ajahambast rikutud. Ent siingi sädeles märtsikuu päikese valgust ja suure pihlaka oksal veeretas kuldnokk oma esimesi kevadviise.

Riste ja Toomas seisid vaikivaina teineteise juures ega leidnud jutlemiseks sündsat algust. Poiss oli jämedas talupoja-vammuses ja kintspükstes; jalas olid tal põlvini ulatuvad villased sukad ja parknahast pastlad, peas kulunud karvaga läkiläki. Tüdruk seevastu oli nagu preili: pikas linnariidest kleidis, poolkalevist palitus, jalas läikivad saksa kingad ja peas siidrätik. Nägu oli tal tõsisem ja kahvatum kui varemalt, omas aga endisest veidi peenema, kuid ühtlasi nagu salajast muret ja kurbust varjava ilme.

„Sa oled mõisas läinud kui preiliks — mitte'p taha enam tundagi. Päris saks kohe...," algas Toomas külapoisilikult ja endamisi kaheldes, kas on veel kohane Ristet sinatada või peaks teda teietama kui mõnd preilit.

„Mis sa ütlesid, Toomas?" küsis tüdruk teeseldes.

„Ei midagi," naeratas Toomas. „Näed välja kui suur preili kohe, et mitte'p tahaks oma silmi uskuda . . . Nõnda tore oled!"

Ta vaatas tüdrukule imestuvalt ja avameelselt silmi.

Ristel hakkas piinlik sellise vaate all. Ta vaatas kähku mujale.

„Häbeneb," mõtles poiss, ja pihlakaoksal istuva kuldnokapaari kevadsiristusi helises temagi hinges.

Äkki aga muutus ta tõsiseks. Mingi mürgine mõte nõelas teda kui herilane. Ta astus neiule lähemale ja vaatas talle uuesti tungivalt näkku. Siis küsis ta tasa, ainult neile kahele kuuldavalt:

„Aga Riste, kuidas sul mõisas selle va paruniga ka läheb?"

Neiu võpatas kergesti — nii järsku ja surmtõsiselt tuli see küsimine poisilt. Ta ilusail palgeil vaheldus hele puna kahvatusega. Siis aga kogus ta ennast ja vastas sisemist erutust väljendava häälega:

„Kuidas see nõnda äkisti sul meelde tuli? Ja vaatad nõnda, nagu oleks ma juba paruni armuke... Nõnda kaugel see veel pole... Parun näeb, et minust jagu ei saa, ja on viimasel ajal jätnud mind peaaegu rahule. Võid mureta olla, iseäralist hädaohtu mul vist mõisas enam ei ole."

Toomas rahustus. Ei — Riste ei või olla paruni armuke! Selleks on ta liiga ilus ja mõistlik — Tooma meelest ilusam ja mõistlikum kui kõik maailma tüdrukud kokku.

Riste aga juhtis jutu nüüd mujale. Küsis, kuidas Toomal teolkäimine läheb ja kas on külarahva suhtumine temasse muutumas.

Toomas vastas, et külarahvas peab teda ikka veel painaja pojaks ja nii pea ei ole tal sellest „aust" pääsmist. Kuid kauem ta ei suuda enam kannatada sellist teenimatut põlgust ja õelat halvakspanu. Juba saabuval kevadel tahab ta minna teenima kuhugi kaugemale valda, kus teda ega ta ema põhjuseta ei peeta halvaks.

Nüüd, kus siingi ümbruskonnas alanud uude usku minek, olevat loota maa-andmist vabadikkudele ja sulasepoistele kõrge kroonu poolt. Keiser olevat teinud seaduse, et kes tema usku läheb, see peab saama ka maad. Praegu hoidvat mõisnikud seda seadust veel kinni, kartvat seda rahvale avaldada, kuid kellegi uue-usu kuulutaja vene preestri kaudu olevat see asi rahvale ikkagi tuttavaks saanud. Temagi, Toomas, tahab minna vene usku, et siis hõlpsamalt saada omaette peremeheks ja seega rutemalt teostada nende ühist kavatsust — abiellumist. Pidagu aga Riste mõisas veel vastu ja ärgu lasku end parunist eksitada — Toomas teeb kõik, mis tema võimuses, et nad rutemalt saaksid alata ühiselt uut elu . . .

Siis aga algas jumalateenistus — rahvas valgus kirikusse. Ka Riste ja Toomas ruttasid teiste järele, hoidudes nüüd ettevaatlikult teineteisest eemale.

Orelihelid kõmisesid vägevalt kiriku kõrgete, rohekaks hallitanud võlvide all, saates koguduse karedahäälelist venitavat koraali. Ja punnispõselised inglid altariseinal puhusid oma pasunaist vahvasti kaasa . . . Riste ja teised mõisatüdrukud istusid kantsli lähedale mõisateenijate pingile, kuhu ei tohtinud minna lihtsad taluinimesed. Ja need sinna ei kippunudki. Nende meelest see pink oli „paruni sohinaiste latter", mille vastu nad ei tundnud erilist aukartust.

Ristet seal nähes nii mõnigi eit ja taat tegi sellest tavalise järelduse. Ja õnnetuna tundis ennast Riste ise. Nii õnnetuna, et tal pisarad vägisi kippusid silmi, kui hallipäine pastor kõiki manitses puhtale ning kasinale elule.

XII

Kaks nädalat enne Jüripäeva sai karjamõisas teol olev Toomas kupjalt käsu: mingu ta õhtul pärast teopäeva lõppu suurde mõisa armulise parunihärra enese jutule. Parun tahtvat Toomaga mingi tähtsa asja pärast isiklikult rääkida. Ärgu aga Toomas jäägu minemata.

Toomas imestus: mida see parun temast siis peaks tahtma?! Egas ometi midagi halba? Ent erilist põhjust polnud tal seda karta, sest viimasel ajal oli ta endisest veel suurema hoolega täitnud oma teomehekohuseid ega mitte kordagi opmanite ega kubjaste vastu hakanud.

Õhtul, kui viimane päikesetera oli kustunud lainetavasse merre ja kahvatu ehavalgus peegeldus aeglaselt laineid lõikava kaluripaadi purjel, ruttas Toomas läbi noore pungis kaasiku suure mõisa poole. Lähema järve ääres madalal lodul kasvavas võsastikus laulis künnilind, ja Tooma tunded helisesid sellele kaasa, — mõisas ta ju lootis kohata ka oma kallimat!

Tee paruni kirjutustuppa läks Tooma-sugustel „matsidel" alati läbi köögi. Ent Toomas pidas seda oma õnneteeks — vahest ehk kohtab ta seal Ristet.

Kuid ei kohanud. Ristet polnud näha köögis ega ümbruses. Hoopis võõras tüdruk läks parunile teatama Tooma tulekut. Mõni hetk hil-

jem tuli ta tagasi teatega, et parunihärra on nii lahke ja võtab Tooma kohe jutule.

Parun oli seekord Tooma vastu tõepoolest lahke. Isegi käskis tal istuda laua juures olevale vabale toolile. Lihtsate talupoegade suhtes näitas parun sellist au ainult vallavanematele ja teistele lugupeetavamatele peremeestele. Harilikult aga lasti „matsid" paruni kirjutuslauast vähemalt paar sammu eemal püsti seista, kui neil paruniga oli mingit asjaõiendamist.

Ent paruni lahkus läks täna veel kaugemale: ta võttis laual olevast kullatud karbikesest endale sigari ja ulatas sealtsamast teise Toomale.

Oli ta oma sigari põlema süüdanud, pakkus ta selle otsast tuld ka Tooma sigarile. Veidi aega suitsetasid parun ja teopoiss vaikides.

„Pagana tore ja mõnus saksa suits!" mõtles Toomas endamisi.

„Toomas, mina nüüd nägema, et sina olema üks tubli ja töökas poiss. Minul olema sinu jaoks üks ettepanek. Kas sina ei tahtma rentida Jüripäevast see Viieristi vesiveski?"

Ja parun vaatas teravasti teopoisile silmi.

„Aga parunihärra, miks siis just mulle?!" küsis Toomas üllatatult.

Parun ei vastanud kohe. Ta tõmbas veel mõned mahvid meeldivalt lõhnavast sigarist; võttis siis sigari suust, nipsas oma pika, hästipuhastatud sõrmeküünega selle otsast tuha, ja sigarit oma pikkade valgete näppude vahel veeretades lausus pikkamisi:

„Aga sellepärast, et selle veski möldriks ei kolbama igaüks, vaid see peab olema mees, kes ei olema ka halp ega ebausklik. Vana mölder sellepärast üles ütlema, et selles veskis elama

tondid. Ahaa (ja parun paljastas oma valgeid hambaid), vaat' kus rumal arvamine! Neid tonte ning kodukäijaid olema neil kõik küla täis. Neid nad kartma, nende käes nad hädas olema, aga kõik on üks tühi rumalus ning ebausk... No-ja, sina, Toomas, olema tubli mees, kas sina ei tahtma rentida see vesiveski?"

Toomas ei kahelnud kaua. Sel hetkel ta ei mõtelnud millestki muust kui et ta pääseb raskest ning alandavast sulaseseisusest. Ta saab veskirentnikuks ja võib naida Riste — see väljavaade oli nii ahvatlev, et ta unustas kõik muu.

„Jah, parunihärra, ma võiksin olla nõus. Mina ei karda tonte ega kodukäijaid, ja seepärast nad kardavad ka mind. Aga mis siis oleksid armulise parunihärra tingimised?"

Parun kõlistas hallipäise toapoisi, kes hiljuti ühes paruniproua ja lastega oli linnast tagasi saabunud mõisa.

„Andres, too siia üks pudel head viina ja kaks klaasi!"

Vanamees tegi kerge kummarduse, heitis oma habemeta näost kiire altkulmu pilgu Toomale ja tõi, mis tal kästud.

Parun täitis mõlemad klaasid valge viinaga, pani ühe neist Tooma ette ja sõnas:

„Üks šnaps minu uue möldri õnne peale... Ma näen, meite kaup hakkama sobima."

Toomas kuulas tähelepanelikult paruni seletusi vesiveski renditingimuste kohta. Need olid üldiselt väga soodsad, nii et Toomas sõnagi ei vaielnud vastu.

Peagi olid neil kaubad koos. Isegi rendilepingu lubas parun järgmisel päeval kirjutada. Nüüd täitis parun teiskordselt klaasi. Need tüh-

jendatud, oli parunil veel üks, tema ütlemise järgi „korvaline" tingimine, nimelt: Toomas peaks abielluma, sest poissmehest möldrist olevat karta, et ta küllalt hoolsasti ja korralikult ei täida oma kohuseid. Kas Toomal on juba mõni neiu välja vaadatud, kellega ta sooviks abielluda?

Tooma viinast punetav nägu läks äkki veel punasemaks. Parun märkas seda ja muheles endamisi.

„Olema sul üks armas pruut, Toomas?" küsis ta kavalalt naeratades.

„On küll," vastas teopoiss häbelikult.

„Kes see siis olema? Ära häbenema, Toomas! Meitel kui meestel ei passi soukstes asjades teineteise ees häbenema. Räägi aga julgeste!"

„See oleks Riste... Samane ikka, kes mõisas teenib," vastas Toomas õhetades.

Parun teeskles üllatust. „Ohoo, või minu viks ning kõigiti korralik teenijatüdruk Riste! Mool ja proual olema väga kahju, kui Riste moisast lahkuma... Aga kas sina kindlasti teadma, et Riste sind ka tahtma?"

„Enne ta ikka tahtis küll, aga nüüd ma ei tea kindlasti."

Parun näis siingi olevat suuremeelne. Jättis Tooma ja Riste endi asjaks, kuidas nad teineteisega sobivad. Kui nad teineteist armastavad, siis ta ei taha nende abiellumisele mingit takistust teha.

Ja ta tõusis laua tagant toolilt.

„Nüüd void minna, Toomas. Homme õhtu sa aga tulema jälle moisa, siis kinnitame see kontraht. Täna aga void sa ka Ristega rää-

kima. Õues olema ilus ilm, kevade... Võite teha üks väike jalutuskäik. Jumalaga, Toomas! Usun, et meie ka edaspidi hästi läbi saama..."

Valjusti põksuva südamega lahkus Toomas härrastemajast läbi õlilambi valgustatud köögi.

Riste ootas teda õues.

„Tere, Riste, või tulid ometi!"

„Nagu näed... Sa tahtvat minuga rääkida? Nii öeldi... Siis peame küll minema kuhugi kõrvalisemasse kohta... Siin võidakse meid näha mõisa akendest. Lähme jõe äärde, seal on pingid põõsaste vahel..."

Rõõmu polnudki tüdruku hääles ja toonis, vaid pigemini jahedat asjalikkust.

Nad istusid jõe kaldal valgele värvitud pingile, millist mõisa härrastemaja poolt varjas sirelipõõsas.

„Parun rendib mulle Viieristi vesiveski heade tingimustega. Ta soovitab mul võtta naine. Ütlesin talle, et Riste on mu pruut ja kedagi teist ma ei taha. Nüüd tahaksin su otsust, Riste. Oleme sellest enne küllalt rääkinud, et meist peab saama paar, — nüüd oleks selleks õige aeg..." seletas Toomas, vaadates neiu kahvatusse näkku.

Neiu ei vastanud seepeale midagi. Kurval pilgul vaatas ta Toomast mööda aeglaselt voolavale jõele.

„Kuidas sellega siis jääb, Riste?" Selles küsimuses kuuldus põnevust, ärevat ootust.

Neiu viivitas ikka veel vastusega. Kord pidi ta midagi ütlema, kuid katkestas poolelt sõnalt. Näis, et vastuseandmine oli talle millegi pärast väga raske.

„Sa ehk ei tahagi enam mind?" küsis poiss ärevalt ja haaras oma kareda käega nagu pihtidega neiu jaheda käe. „Võib-olla on sul juba mõni teine peigmees?"

„Ei ole," vastas tüdruk läbi tagasihoitud pisarate. „Aga vastuse annan sulle homme õhtul."

Seepeale tõusis tüdruk kähku, surus kergesti poisi kätt ja ruttas siis pooljoostes mõisa härrastemajja tagasi.

Toomas vaatas veidi aega talle järele, mitte teades, mis arvata tema iseäralisest nukrusest ja kahtlemisest. Varem oli neiu alati avaldanud rõõmu, kui ta oli rääkinud nende abiellumisest.

„Vist kardab oma valju ema vastuseismist," arvas Toomas, ja ta süda sai pisut kergemaks. See ei ole siiski kõige halvem, sellest saab ehk üle.

XIII

Järgmisel päeval Toomas kündis ühes teistega karjamõisa saarikuäärsel põllul, valmistades põldu peatse külvi vastu.

Ilm oli täis kevadist virvendavat ahatuult, säravat päikest ja lindude erka häälitsust. Eriti valju kisa kuuldus umbes verst maad eemal.

Varase ja sooja kevade tõttu oli loodus juba pakatamas. Metsa all ja põllupeenrail õitses esimesi lilli.

Mõisa teolisi — Tooma kaaslasi olid riivanud uued lootused. Vene usku minek oli ulatunud sinnagi nurka. See andis meestele palju kõneainet, see pani liikuma mõtted nende alalisest orjusest nürinenud ajudes.

Muil päevil oli Toomaski olnud neist usuvahetuse asjust huvitatud, kuid täna need ei huvitanud teda põrmugi. Täna ta mõtles vaid Viieristi vesiveskist, Ristest ja peatseist pulmadest. Oma kujutelmades ta kuulis vee vahutavat mühinat keerleva vesiratta all, nägi kõiki veskirattaid, võlve ja värkleid veerlemas ning peenikest selgeleiva jahu sorisemas hallvalgesse linasesse kotti.

Vesiveski-asjandust ta juba tundis, sest enne Peetrile sulaseks minekut ta oli olnud paar aastat Haavikuoja vesiveskis möldril poisiks. Seal ta oli õppinud iseseisvalt, ilma vana möldri abita jahvatama. Nähtavasti oli pa-

rungi seda arvestanud, kui kaupleს Tooma Viieristi vesiveskile möldriks.

Seegi oli põhjuseks, et Toomas ei hakanud otsima paruni lahkusest ja vastutulelikkusest mingit peidetud tagamõtet.

Kui saabus õhtu, Toomas pesi näo ja käed töötolmust, asendas vanemad tööriided talust kaasavõetud uuematega ja ruttas mõisa.

Jällegi sai ta ilma pikema ootamiseta paruni jutule. Parun oli nagu eelmiselgi õhtul lahke ja vastutulelik. Temagi oli toatüdruk Ristega rääkinud, kas ta oleks nõus minema Toomale kaasaks. Riste puigelnud küll vastu, kuid viimaks andnud nõusoleku. Nüüd võivat Toomas Ristega rääkida, kuid mitte enam õues, vaid Riste toas.

Siis luges parun Toomale ette valmiskirjutatud rendilepingu. See oli suusõnalisest kaubast mõnes osas rentnikule veelgi soodsam. Toomas võttis paruni pakutud hanesule ja maalis kohmakail tähtedel oma nime lepingule alla.

„Vega kena — Toomas oskama ka kirjutama!" kiitis parun muhelevalt.

Toomas tänas parunit, siis ruttas ta, temale antud lepingu eksemplar põues, Riste tuppa. Juhiks oli tal vana hallipäine teener.

„Nüüd, Riste, tahan otsust. Täna sa, kelm, mu käest enam ei pääse!" sõnas Toomas ja haaras neiu mõlemad käed nagu terasklambritega. Siis lisandas ta tüdrukule silmi vaadates. „Tead, Riste, kontraht juba mu põues! . ."

Nüüd olen Viieristi vesiveski rentnik. Ja sina, kas tohin tulla kosjaviinadega? Kas tahad saada Viieristi möldri emandaks?"

Tüdruk punastus, ta silmis värises midagi, ta huuled tukslesid, kuid siis sundis ta ennast rahule ja vastas tasa:

„Toomas, olgu siis nõnda — ma tulen.“

Nüüd, kus Toomas tundis õnne juba kindlasti oma peos, muutus ta jälle talupoeglikult kaineks ja asjalikuks. Laual põleva küünla valgel rullis ta lahti oma rendilepingu ja luges selle, mõneski segasemas kohas pikkamisi veerides, Ristele ette. Et asja teha neiule arusaadavamaks, andis ta mõnegi punkti kohta omapoolseid seletusi.

„Hea kaup, Riste, eks ole?“ küsis ta ennastusaldavalt ja sisemise rahuloluga.

„Ju ta siis on ... Või mina, tütarlaps, sest kõigest aru saan.“

„Riste, sa üsna nutunägu! Kas sa siis rõõmus polegi?“ küsis poiss imestades.

„Kuida nii?“ naeratas neiu. „Ma olen väga õnnelik ... Aga see kõik tuli nõnda ootamata ...“

Ning oligi nüüd tüdruk rõõmsam ja elavam. Ta silmi tekkis veidi säragi, kui Toomas tegi nende tulevase elu ilusamaid plaane. Nad istusid teineteise juures ja jutustasid.

Oli juba lähenemas kesköö, kui Toomas oma mõrsja juurest lahkus. Mõis polnud veel uinunud. Köögis askeldas kokk ühes paari tüdrukuga. Kuskilt toast kuuldus klaveri helisevaid akorde ... Naeru kihistades vaatasid tüdrukud kööki läbivale, nende arvates väga matslikule külapoisile järele.

Ent viimane ei kuulnud ega näinud seda.

XIV

Viieristi vesiveski asus suure postmaantee ääres keset samanimelist kuusikut, mida läbis väike, enamikult kõrgekaldane jõgi, kohati varjatud suurte puude tihedast võlvistikust.

Looduslikult oli veski väga ilusas kohas, lagendikul, millist kõikjalt ümbritsesid sihvakad kuused rohelise elava müürina.

Veskihoone oli juba paljude aastate eest ehitatud. Möldri elamu ja majapidamiseks vajalised kõrvalhooned aga olid võrdlemisi uued. Elumaja lähedal, jõest paarkümmend sülda eemal oli isegi viljapuuaed, kuigi hooletusse jäetud ja sammaldunud puudega. Jõe lõunapoolsel kaldal asetses mõne vakamaa suurune põld, kus korralikel suvedel kasvas võrdlemisi ilus vili. See põld oli möldri kasutada, nagu jõe põhjapoolsel kaldal asuv rohurikas karjamaagi. Möldri heinamaaosa asus veskist umbes neli versta kaugel mere ääres.

Eelviimane mölder oli tulnud sinna kuskilt kaugemalt. See oli, nagu kohalikud vanemad inimesed mäletasid, vähese jutuga ja veider mees. Millegipärast oli rahva seas levinud jutt, et mölder pidavat ühendust vanakurja enesega ja olevat oma hinge ära müünud. Leseks jäädes oli mölder endale kosinud külast noore nägusa tüdruku naiseks. Peagi aga kuuldus: elatanud mölder elab oma noore naisega väga halvasti. Noorik ei hoolivatki vanamehest, vaid

elavat möldri noore sulasega patust, jumalakartmatut elu. Ühel sügisesel varahommikul leidsid esimesena saabunud veskilised möldri veskiruumis tapetult. Noorik ühes sulasega oli põgenenud. Hiljem nad tabati kuskilt redust, pandi vangi, anti mõlemale ränka vitsanuhtlust ja saadeti siis Siberisse asumisele.

Viieristile tuli uus mölder, ent sellelgi polnud seal rahu ega õnne. Vana mölder, kes öösiti kodukäijana ümber kolanud, polevat andnud temale ega ta perekonnale rahu. Sagedasti nähtud tapetud möldrit veskis hiilivat, nägu kägistamisest sinine, silmad kohutavalt pungis ja verine kirvehaav peas. Vahest kuuvalgeil sügisöil nähtud teda istumas ka veskitammil, tardunud pilgul vahtides vette ja kõigutades oma kepp-peeni kooljajalgu. Kord kõndinud ta isegi veski harjal, käed ristiharudena laiali ja valged kooljalinad tuules lehvimas.

Pikapeale muutunud niisugused kodukäija külaskäigud möldrile ja ta perekonnale väljakannatamatuks. Mölder lahkunud sealt enne lepingu tähtaja lõppu, kuigi veski ja selle juurde kuuluva väiketalu sissetulekute kohta polnud põhjust nuriseda.

Nii oli mitme aasta eest ja sestsaadik oli veski möldrita.

Mõni päev enne Jüripäeva asus Toomas Viieristil täie hooga ja innuga tööle. Ta hakkas kõigepealt korda seadma elamut, et muuta seda endale ja Ristele mugavaks ja armsaks koduks.

Siingi andis parun talle lahkesti abi ja toetust. Möldri elamuruumidesse vajalise mööbli laskis parun omalt poolt valmistada mõisa tisleritöötoas. Järelmaksu ettekäändel andis ta uuele

möldrile hobuse ja tarvilised põllutööriistad. Viljaseemne aga lihtsalt kinkis.

„Armuline parunihärra on mu vastu nõnda hea, et ma'p mõista tänadagi," tähendas Toomas kord parunile, imetsedes tema erakordset lahkust.

„Mina tahtma ainult, et mo vesiveski jälle keima saama ning taal korralik ja töökas mölder olema — muud midagid," vastas parun ükskõikselt.

Ning Toomas uskus. Ta uskus oma talupoeglikus enesetundes, et tema tublidus ainult ongi selleks põhjuseks, miks parun andis veski just temale rendile.

Kord ta ometi hakkas päris tõsiselt kahtlema. Selleks andis tõuke ühe mõisast abiks saadetud töölise kohmakas tähendus, et vaevalt jätab parun mõisa noori ja nägusaid teenija-tüdrukuid puutumata.

Tooma nägu lõi punetama, ta tumedais silmis välgatas midagi. Ent ta ei lausunud sõnagi. Õhtul ta ruttas mõisa, et Ristelt eneselt küsida selgust.

Seal aga varisesid ta kahtlused jälle kokku. Riste vastas ta sellekohasele küsimusele näiliku rahulikkuse ja kindlusega, et midagi niisugust ei ole. Ja Toomas uskus. Tal oli veel head usku inimestesse, eriti aga oma Ristesse, keda ta armastas.

Kuna proua oli jälle mõningate tüdrukutega sõitnud linna, siis andis parun Ristele luba minna ühes Toomaga Viieristile vaatama nende uuesti kordaseatud tubasid. See õhtu sai neile esimeseks segamatuks õnneõhtuks, ja neiu jäi veskile kuni hommikuni.

XV

Reinu Jaagul oli pidada nn. kolmepäeva koht, seega ta võis kolm päeva nädalas kulutada koduste tööde jaoks.

Olles pika päeva läbi kündnud kodupõllul, tuli ta õhtul vanaldase lahjavõitu ruunaga väsinult koju. Maret oli sel õhtul keetnud läätseleent tükikese sealihaga. See oli selleaegseis kehvades taluoludes juba maiustoit, eriti veel tühjale kõhule. Aganane leibki maitses seejuures saksasaiana.

Peale söömist viis peremees ruuna koplisse, toimetas õues veel üht-teist hädavajalist, siis aga läks tuppa oma koikasse magama. Perenaine magas viimasest haigusest saadik öösiti kambris. Tal oli veel niipalju koduseid toimetusi, et pääses magama alles siis, kui teised perekonnaliikmed olid juba uinunud.

Tasa lõnksatas ukselink, ja peremees, kes voodis oma teada veel päris ärkvel oli, muutus tähelepanelikuks. Paekivist põrandal kuuldusid kerged, tasased sammud. Jaagu silmad suundusid sinna. Tema voodile läheneb ilus preili valge kitsavõitu näo ja mustade lokkis juustega. Siis aga langes tema üle tinane raskus, nagu paarivakane rukkikott, ja kaks kiiskavat silma vahtisid talle tigedalt näkku . . . Jaagu hingaminegi seisatas . . . Ta tahtis karjuda appi —

võimatu! Kellegi raudne külm käsi pigistas ta kõri . . .

Viimaks ometi ta vabanes rõhuva raskuse alt ja hingamine pääses tal kui paisu takka . . . Ehmunult saatis ta vaate üle toa, nagu otsides kedagi. Talle näis, nagu oleks rehala uks veel liikunud.

Kevadine aovalgus vaatas aknast sisse, ja kuski hirnahtas hobune valjusti.

Oli juba aeg tõusta, sest tuhat põllumehe kevadist tööd ootas.

Haigutades ja rusutud meeleolus õue minnes nägi Jaak oma kaasat juba tulevat lauda juurest. Ta käes oli suur kadakane lüpsik, milles loksus paari toobi osa lahjat piima. Rohkem talu kolm väikest lehma korralt ei andnud.

Enne kui peremees ühes pojaga jõudis minna põllule tööle, tuli tütar mõisast koju. Juba ta varane tulek andis vanemaile aimata, et Ristel midagi erakordset ja tähtsat südamel.

Tütar kutsuski ema kambrisse salajutule.

„Kes teab, mis seal peaks lahti olema?" mõtles peremees endamisi. Ta läks pinu juurde ja hakkas seal raiuma äkkepulki. Haavikust kuuldus käo kukkumist, millist Jaak kuulis esmakordselt sel kevadel.

„Pagan seda kukulindu koa!" pahandas Jaak endamisi. „Petab kohe ää ja kukub kohe vasaku kõrva sisse — egas see head tähenda."

„Tule, vana, kambri koa!" hõikas ukse vahelt eit, nägu ärevalt tõsine.

Ja ta rääkis nüüd taadile suure, temale nähtavasti mitte meeldiva uudise: parun rendib Peetri sulasele Toomale Viieristi vesiveski ja aitab teda kõikipidi järjele. Nüüd tahab Toomas

päris tõsiselt kosida Riste. Viimane on selleks andnud juba nõusoleku ja palub ka vanemailt luba.

Tõtt ütelda, vanemaile oleks see kavatsus kõigiti meeldinud, kui aga kosija poleks mitte painaja Krõõda poeg Toomas ja renditav veski mitte Viieristil, vaid mujal. Toomale ei tahtnud nad, eriti Maret, oma tütart ikkagi anda ja pealegi teda saata Viieristile, sinna tontide ja kodukäijate pessa.

Nüüd aga astus Riste välja oma uueaegsete ketserlikkude vaadetega: Painajat üldse ei olevatki, see olevat ainult ebausu sünnitus. Ja Viieristil olevat sama vähe tonte ja kodukäijaid kui igal pool mujal. Ja kui vanemad oma luba ei annakski, siiski ei jääks ta Toomale minemata, sest asjad olevat juba nõnda kaugel.

Vanemad pidid tahes-tahtmata alistuma. Ja tõepoolest oli asjas neile midagi meelitavatki: saab tütar möldri naiseks, siis on tal igatahes kergem põli kui lihtsal taluperenaisel. Ja egas Riste, hea laps, jõukaks saades unusta oma vanemaidki. Küll ta muretseb neilegi vähemalt selgeleiva majja.

Tütre lahkudes jäi Maret kambrisse nutma. Jaak aga ruttas ühes pojaga põllule tööle.

„Taat, ära keela Ristet — Toomas on tubli poiss," sõnas poeg, kes õe valikuga oli juba varemalt päri ja pealegi oli sõbravahekorras Toomaga.

Südames andis taat pojale õiguse. Toomast kui töömeest ja inimest ei saanud temagi laita. Ja pole see lapse süü, kuigi tal oleks painaja emaks. Kuid Viieristi veski ei meeldinud temalegi ta lapse tulevase elukohana.

XVI

Tooma ja Riste pulmad olid möödas, ning noorpaar elas pealtnäha õnnelikuma oma uues kodus — Viieristi veskis.

Üheskoos nad tegid kevadisi põllutöid, üheskoos korraldasid oma majapidamist. Ei neil olnud aegagi mõtelda muule kui tööle, sest elu tuli ju otsast alata — nende oma elu.

Toomas oli endale kaubelnud sulase, kes möldritööga oli juba hästi tuttav. Sulaseta oli tal võimatu läbi saada, sest peale otsekohese möldriameti oli vaja teha ka möldri väiketalu töö. Uus sulane oli umbes 22-aastane noormees, tüse ja valgevereline poiss, tragi ja otsekohene. Peagi märkas Toomas, et Juhanit — nii oli sulase nimi — võib möldriametisse üksindagi küllalt usaldada. Poiss tuli tööga toime ja mativõtmises oli ta sama mõõdukas ning täpne kui mölder ise.

Kuna heinateoni oli veel aega, hakkas Toomas agarasti korraldama oma elumaja ümbrust. Ta rookis õunapuud samblast, parandas lagunenud vitsaiad, tegi kõnniteid, nagu oli näinud mõisas.

„Sinust saab ju päris kärner!“ kiitis noorik, kes oma perenaise-askeldusist veidi mahti saades tuli vaatama mehe tööd.

„Ja sinust on saanud päris perenaine, et paremat põle tahtagi,“ kiitis Toomas omalt

poolt. „Lehmadki mõistad sa siledaks sööta ja neid panna piima andma kolm korda rohkem kui küla lehmad. Palju head oled mõisast õppinud selle lühikese aja sees, mis seal olid.“

Nad istusid valgele hööveldatud lauast pingile, millise Toomas äsja oli teinud suure õunapuu alla. Noorik õhkas tasa, tahtmatult. Terasem vaatleja oleks ta silmis märganud kurba, murelikku ilmet.

Ent Toomas ei märganud seda vaadata. Ta noorperemehelikud silmad olid suunatud enne kõike veskile ja selle kordaseadmisele.

Oli palav keskpäev. Aeg-ajalt tuhises valgel tolmusel maanteel tuulispask, äkki kerkides peenikesest tolmust keerutades vihase nõiamoorina ja siis jälle kadudes ei tea kuhu.

Möldrinoorpaar aga istus ja jutles õunapuu all pingil leherikaste okste varjavas jaheduses. Mesilased sumisesid õunapuude vahel õitel. Veidi maad eemal laperdas vesiveski, vesiratas keerutas miljoneid päikeses hiilgavaid hõbepiisku ja pildus valget lendavat vahtu.

Maanteelt lähenes aeglaselt veskile viljakoorem, vedas suur tugev hobune. Koorma otsas istus noorepärane tüse mees, kalevine, läikiva sirmiga müts peas. Toomas tundis tulija juba eemalt — see oli kõrtsmik Jaak Kaasik.

Tõustes nooriku kõrvalt pingilt tähendas Toomas naljatades, et üks antvärgiisand peab teisele antvärgi-isandale viisakalt ruttama vastu. Ja tõepoolest — seda lahkust ja vastutulelikkust oli vaja uue, alalise töötarvitaja võitmiseks.

„Tulin voatama koa uut möldri-isandat... Kuulin juba ammu, et Viieristil uus, tubli mölder, aga jahutagavara jatkus — polnud tarvis enne siiapoole tulla. Nõõ, hall, kussa kipud!.. Kuidas siis uues kohas läheb koa, möldri-isand?"

Nii sõnades pistis Kõrtsi-Jaak, nagu teda ümbruskonnas lühidalt kutsuti, oma laia niiske käe Toomale pihku ja vaatas talle näkku, lai heatahtlik naeratus mustast habemest ümbritsetud huulil.

„Tänan küsimast. Põle vigagi — siiamaani on läinud üsna kenasti... Väga rõõmustav, et kõrtsisaks mind ka vaatama tuli ja suure viljakoormaga kohe... Muudkui tassime aga kotid veskile."

Tuli abiks ka sulane, ja peagi olid rasked paarivakased kotid üksteise järele kadunud veski jahutolmusesse sisemusse.

„Võtsin ühes koa viinapudeli ja paar sarvilist saia... Uus mölder naabruses, eks sellele pea vähekese viima koa soola-leiba... Kui sul täna just väga kiiret põle, siis võiksime teha kenad napsid edaspidise tutvuse peale... Tahaksin heameelega näha koa so emandat... Reagitakse, et olla virk ja tubli inime, mõisas teeninud nagu minugi eit ja... Aga mis ma muidu loban — sul ehk põle täna aegagid?"

„Küll on," vastas Toomas teisele heameeleks. „Egas sellepärast ole päe' veel viidetud... Seo hobu sinna lasipuu külge ja lähme siis toa poole."

Peagi nad istusid möldri toas hoolikalt valgeks küüritud laua ääres, pudel punaka vii-

naga laual ja kümmekond sarvilist saia roosilisel kivitaldrikul selle kõrval.

Möldri noorik viibis ainult mõned hetked nende juures toas, kusjuures Kõrtsi-Jaak temaga sobitas esimese tutvuse. Siis aga ruttas ta kööki, et valmistada lõunat.

Talle ei meeldinud Kõrtsi-Jaagu sealviibimine ega kogu see uus tutvus millegipärast, ent viisaka perenaisena ei andnud ta sellest vähematki märki.

Mehed rüüpasid kordamööda viina, sinna kõrva hammustati saia. Ja kui väike kilk neile juba oli pugenud pähe, muutus ka jutlemine nende vahel elavamaks.

„Päris tore noorik sul, peab ütlema... Arusaadav, et koa parun sõukse järele keelt nilpsas... Kui nõnda, siis oleksime ju naiste kaudu vähekese sugulased...," ütles kõrtsmik nagu kaudu muu jutu sekka, pilgutades kavalalt silma ja tõstes viinaklaasi.

Toomas vahtis talle ehmunud põnevusega näkku, valmis neelama iga uut sõna.

Kõrtsi-Jaak aga märkas, et asi, millest ta tahtis rääkida, on möldrile halvaks, põrutavaks uudiseks. Heatahtlikult, pool kaastundlikult naeratades ütles ta: „Ah, mis ma muidu loran!.. Parem reagime jälle mehejuttu..."

Toomale aga ei jäänud see naeratus tähele panemata, ta kahtlus kasvas.

„Säh, joo, mölder! Ää tee nõnda kurja nägu ühtid. Elu ja inimesed põle sugugid nõnna halvad, kui mõni sirts-särts seda mõtleb. Peaksid sinagi pikemalt oma vankri ees olema, et jalad ei puutuks vastu põhilauda... Ma

muidu nalja pärast, aga sina võtad kohe tõeks... Joome parem oma tulevase hea sõpruse peale."

Toomas sundis ennast rahule. Võib-olla oligi kõrtsmikul ainult nali. Ta jõi ühes Jaaguga, jutles ja naerataski.

Tuli noor perenaine vastvalmistatud toitudega, asetas need lauale ja palus külalist sööma. Kolmekesi nad sõid ja vestlesid. Juhan ei saanud veel tulla, sest veskis oli palju tööd ja mõned veskilised oma jahusid kätte ootamas. Jaak oli jutukas nagu õige kõrtsmik pidigi olema. Ta puistas laia, nüridavõitu nalja ning naeris ise kaasa. Ent piinlikult hoidus ta puudutamast kõike, mis oleks võinud äratada möldris uut kahtlust ta nägusa nooriku vastu.

Lahkudes palus kõrtsmik, et möldrinoorpaar jaanipäeval tuleks kõrtsirahvale külla.

XVII

Kõrtsmiku ettevalmistatud ütlused Riste endisest, oletatavast vahekorrast paruniga olid jätnud Tooma hinge idanema kahtluseseemne. Kohe peale kõrtsmiku lahkumist ruttas ta kööki nooriku juurde, kes seal pesi toidunõusid.

Ta avaldas oma kahtluse oskamatult ja saamatult, püüdes seda peita naljakooresse.

Noorik haavus sellest ning puhkes nutma, läbi ägedate pisarate tähendades, et nähes selliseid kahtlustusi ette, ta tahtnud veel viimasel silmapilgul tagasi lükata Tooma kosimise, kuid siis pole Toomas tahtnud sellest teadagi. Miks ta siis nüüd tagantjärele tuleb selliste raskete kahtlustustega ? !

„Ära'nd kohe nutma hakka ! . ." rahustas Toomas. „Võtsin seda va viinasolki, ja kohe hakkas pähe! Kõrtsi-Jaak rääkis ka esmalt sihukest mõistujuttu, mis pani mind üsna mõtlema. Kui ütlesin rumalust, siis anna andeks. Ega's maksa nõnda õrn olla ka mitte."

Riste vaatas talle hirmulisel pilgul, mis oli täis varjatud süütunnet. Ta oleks meelsasti tunnistanud mehele kõik ja palunud andestust, kuid ta kartis, et see purustab nende õnne. See kartus oli teda tagasi hoidnud seni, kuigi ta oli kannatanud seetõttu. Ja nüüd siiski oli kõik tulemas avalikuks.

Noor naine ei osanud oma ahastuses lausuda sõnagi — ja kuna ta vaikis, pööras mees norus päi talle selja ja väljus.

Raskelt laskus ta istuma samale uuele valgele pingile, kus ta alles paar tundi tagasi oma noore kaasaga oli istunud, rahulikuna ja õnnelikuna. Nüüd aga surus ta oma palge kahte laia töömehe kämblasse, nagu tahtes end peita mingi soovimatu ja halva eest.

Ning noorpaari vahekord oli sellest päevast muutunud, kuigi nad püüdsid seda teineteise eest varjata.

Saabus aga heinategu oma tulise rutuga, kus pikad jaanipäevaaegsed päevadki tundusid liiga lühikestena. Tööga oli seda enam kiire, et heinateole oli tulémas kukile kuiva suve tõttu varakult valmiv rukis.

See suviste hoogtööde ind ja rutt haaras ka möldrirahvast. Noor perenaine oli hommikul esimesena jalul ja õhtul viimasena. Temast jätkus nii heinatööle kui koju perenaise-talitustele. Ta jäi näost lahjaks ja ta silmade ümber ilmusid sinakad viirud. Süüdi selles polnud mitte üksnes raske töö ja koormav rasedus, vaid märksa rohkem veel südame salajased piinad. Nende vastu ta otsiski rohtu rängast tööst, kuid ilmsesti tagajärjetult.

Rahu ei tulnud ta südamesse tagasi, kuna mehe silmist ei kadunud uurivad, kahtlustavad pilgud.

Toomale ei jäänud nüüd muidugi enam tähelepanemata muudatused naise tervislikus ja hingelises olukorras. Ta tegi sellest omamoodi järeldusi, leidis uusi kinnitusi oma kahtlustele Riste kohta. Kuid ta armastas kõigest hooli-

mata tugevasti oma naist. Tal hakkas temast hale meel. Ta loomupärane inimlikkuse-tunne ei lasknud tal olla halb naise vastu.

„Võtame endale suilise, Riste, muidu tapad enda ära selle ränga töö ja rassimisega.“

Kuid naine ei tahtnud sellest teadagi. Egas neil varandust veel nõndapalju ole, et võiks juba teenijaid võtta ette ja taha. Küll ta saab oma töödega majas ja talus üksinda toime.

Toomas kehitas nõutult õlgu, mitte teades, mis arvata naise jonnist.

Suviline jäigi tallu võtmata.

Aga sellest päevast oli möldrinoorpaar teineteisele veel sõnakehvem kui enne.

Ühel päeval saabus veskile parun. Sõitis nagu harilikult kahe hobuse ja kalessiga. Seekord oli ta Tooma vastu juba märksa parunlikum ja toredam kui eelmisil korril, kuid midagi halba ka ei ütelnud. Ärasõidu eel aga pilgutas ta oma musti, üleolevalt vaatavaid silmi läikivate prilliklaaside taga ja küsis äkki mahedaks muutudes, et kuidas Toomas oma noore naisega ka läbi saavat. Kristine olevat vist igapidi üks magus noorik. Ja seejuures parun patsutas väga sõbralikult Toomale õlale.

Toomas aimas, kuhu parun sihtis. Midagi surises temas kui süttiv püssirohi, kuid ta surus hambad kokku ja kannatas. Isegi kummardus viisakalt, kui parun lahkus. Aga kui kaless, keerlev tolmupilv järel, juba kaugenes, haaras Toomas hambaid krigistades veskikoja põrandalt raske terashaamri ja raksas sellega õues nii tugevasti vastu raudkivi, et haamrivars murdus. See hoop oli määratud parunile, kes äsja oli julgenud ta üle salaja irvitada. On

parun talle kavalalt kaela sokutanud oma armukese, siis on üks neist maailmas ülearune — kas parun või endine teopoiss Toomas! Siin saab arveid õiendada ja võlga tasuda ainult verega!

Noorik, kapp sigadesöögiga käes, möödus veskist ja siirdus lauda poole. Ta üsk oli nähtavalt kerkinud, ta kael jäänud peenikeseks ja kõhnas näos olid segased kirjud lapikesed. Vähe oli järele jäänud endisest ilusast ja õitsevast noorikust.

Toomas ei tahtnud enam olla kodus. Midagi surus ja rõhus teda siin. Õhkki tundus talle siin äkki umbsemana ja raskemana endisest. Ta igatses selgust, olgu see siis milline tahes.

XVIII

Suur kõrtsituba haigutas tühjusest, kui Toomas, otsmik kiirest käimisest ja õues valitsevast kuumusest higine, sinna sisse astus ja kolgiga varustatud raske uks ta järel iseenesest kinni tõmbus.

Toomas köhatas, ja suur poolhämar kõrtsituba köhatas vastu.

Siis ilmus letiavausse kõrtsmiku karvane pea, täiskuutaoline paljas punetav, mustast habemest ümbritsetud nägu ning tükk lahtisest särgist paistvat laia, karvast rinda.

Nähtavasti oli kõrtsmik leti taga toolil tukkunud, sest ta haigutas veel vägevasti.

„Näe, möldri-isand ise! Peab vist risti tegema kuskile, et meid koa korraks voatama tulid," sõnas kõrtsmik lõbusalt naeratades, sirutades oma laia päevitunud käe üle leti Toomale teretamiseks.

„Oli asja poodi ja pöörsin ka kõrtsi sisse," vastas Toomas, hoidudes vaatamast kõrtsimehele silmi.

Kõrtsmik valas suurest pudelist kortlitäie viina ja lausus: „Joome, naaber! Terviseks . . ."

Ning nad jõid kordamööda.

„Võtame endi edaspidise tutvuse peale," jätkas kõrtsmik. „Kõrtsi veskil oo täna tuulevaheaeg. Nüüd võime viinaklaaside juures vesta paar sõna sõbrajuttu."

„Egas ma just ilma asjata siia tulnudki — tulin vaatama su uut kauplust. Vahest läheb ikka seda või teist majapidamise juurde tarvis, ja siis on hea, kui pood põle kaugel."

„Noh, eks poodi jõua minna koa — ega ta eest ää jookse... Nüüd aga tule letikambrisse, teeme siin veel pisikesed kärakad ja puhume juttu. Kui poodi lähed, siis näed mo küljeluud koa. Emanda põli hakkab teisele juba mõjuma, nõnna sile ja ümarik teine... Aga kuidas siis sinu proua käsi koa käib?"

Kerge ohkega istus Toomas akna all oleva lauakese äärde toolile. Kõrtsmik võttis istet tema vastu teispool lauda.

Akna tagant kostis laste rõõmsat kilkamist.

„Sinu lapsed, Jaak?" küsis Toomas.

„Minu lapsed neh — kelle siis muu," vastas kõrtsmik laialt naeratades. „Minu ja mo armulise emanda lapsed... Aga eks hall härg too sarvede otsas mõisa tiigist sinugid prouale varsti väikse väntsaka."

Toomas aimas, kuhu kõrtsmik sihtis. Ta kuraas oli joodud viina tõttu tõusnud, ta ei tahtnud siin end näidata lööduna.

„Jaak, ära pahanda — aga eks sinugi esimene tütar, see tumedavereline ja mustalakaline seal õues, ole mõisatiigist toodud?"

„Ja kuigid oo — mis siis sellest?" vastas Jaak rahulikult ja kallas uuesti viina. „Näed, lapsed mängivad seal, ehitavad paakspuu-okstest omale õunapuuaeda, oo rõõmsad, kilkavad... Peaksin ma siis hakkama seda plikat seal vihkama ja halvaks panema sellepärast, et just mina põle ta isa?"

„Sa oled siis oma eluga rahul, Jaak?" küsis mölder põnevalt.

„Olen," vastas teine lihtsameelselt. „Egas Leena isegi tahtnud, et tal see asi mõisas juhtus ... Ehk kui tahtiskid, siis ta seda igatahes änam ei taha. Ta oo mulle truu ja hoolas naine, ja et ma nüüd kena järje peal olen, selle eest pean tänama just Leenat. Kui ta kosisin, siis juba teadsin, kuidas taaga lood-järjed oo, midagi põle kogemata ega pettusega tehtud ... Põle mul siis koa põhjust oma naist halvaks panna või koguni vihata sellepärast, mis kord oli, aga kindlasti änam ei soa olema ... Aga sina, Toomas, teed oma noorikule suurt südamevalu. Sa ei mõistvat taaga õieti elada, nagu reagitakse..."

„Mida siis räägitakse?" küsis Toomas ja võttis ilma kõrtsmiku pakkumist ootamata tubli sõõmu viina. „Mida siis räägitakse?" kordas ta tigedalt.

„Ei kedagid iseäralist," sõnas kõrtsmik, kui ta omakord oli visanud viina. „Sinuga olnud see asi peenem ... Parun mõistnud mängida, päris peenikeselt mängida ... Kui Riste kosisid, olin minagi esialgu arvamisel, et soad paruni poolest päris puutumata neitsi, et sulle sokutatakse kaela Viieristi veski tükkis tontidega ja soad Riste nagu kauba peale. Reakisin seda koa oma eidele. Ta ei uskunud ja ütles, et nõnda vähe sa meie parunit koa tunned! Sõuke kena tüdruk kui Riste, ja see peaks parunist puutumata olema! Pealegi kui taal mitu kuud mõisas elatud ... Peale minu uskusid mõned teisedki esmalt, et soole antakse Riste mõisast ilma põllealuse kaasavarata ... Aga nüüd keegi

änam ei usu seda ... Ja nüid oled sina ning so tubli naine sattunud inimeste keelte-sealte alla ... Nõnda nagu mina oma eidega olin omal a'al ... See oo kibe! Toomas, see oo raske kanda. Aga ei tohi kunagi unustada, et mis võis nõrk tütarlaps suure ja vägeva paruni vastu."

Tooma hing kihvatas valust ja vihast. Ah nii siis! Keegi enam ei kahtle Riste eksimises, aga tema on seni veel kahelnud! Mihuke rumal puupea ta küll olgu! Ning ta haaras laualt poolelijoodud viinakortli ja tühjendas selle ainsa sõõmuga. Pähe hakkas, verre imbus see kange jook.

„Kuradi kurat!" ägestus ta veriseiks muutunud silmil ja lõi rusikaga raksudes vastu aknalauda.

„Kuradi kurat! Ka minu naine on hoor! Madu, libe salalik madu, kes mõistis ennast näidata puhta ja heana, aga tõi paruni tite põlle all kaasavaraks. Kõrtsi-Jaak — mehesõna — meie üle peaksid irvitama ka kõik küla koerad ja kassid — me oleme seda väärt!"

Ja Toomas puhkes nutma joobumusest ja suurest ärritusest.

Kõrtsmik oli vahepeal toolilt tõusnud. Suurena ja tugevana seisis ta Tooma ees ja vajutas oma raske käe talle õlale.

„Rahusta ennast, Toomas, Viieristi tubli mölder! Ära ägesta, ää süüdista ilmaaegu! Midagid põle veel katki, kui asja võtta täie aruga. Mina põle küll muud kui va Kõrtsi-Jaak, kes müüb seda põrgu laket, nagu püha papp vahest kantslist ütleb, ja kes korjab seda va patust mammunat, mida koi ja rooste rikub...

Aga ütlen soole, Viieristi tubli mölder, ühe mehesõna: So naine oo kuld, ta oo puhas kullatükk — taal oo hea ja kuldaveart süda! Kui keegi oo, nagu sa ise ütlesid, kihvtine madu, siis oled sina seda sadakorda rohkem kui so kuldaveart naine Riste. Kui sind mõisa rehejuures seoti, kui sind ähvardas poolsurnuks peksmine ja Siberisse saatmine, kas see oli siis kihvtine madu, salalik uss, kes ennast so eest ohverdas ja oma neitsiliku au so peastmiseks andis paruni kiusata?! Mõtle järele, mees, enne kui kedagid, oma kuldaveart naist nõnda kangeste süüdistad ja hukka mõistad. Mina põle küll püha papp, vaid va igavene patuori, aga mool oo meeles testamendi õpetuse-sõna süüdlasest ning kiviviskamisest ta pihta. Tahad siis sina, Toomas, olla esimene, kes võtab kivi maast ja viskab oma naise surnuks sellepärast, et ta so peastmiseks sai süidlaseks?! Seda mõtlesin ma soole ütelda juba siis, kui esimest korda kuulsin, et sa oma tubli naise vastu änam ei ole endine. Aga ma ei saanud sooga enne nelja silma all kokku."

Kõrtsmiku sõnad panid Tooma mõtlema. Oleks nagu õigus olnud kõrtsmikul, aga sealsamas miski keelas seda tunnustamast, keerutas ta veres üles viha ja kättemaksutahet.

„Ära lorise, kõrtsisaks!" käratas ta.

„Pea meeles, Jaak, mina olen teisest terasest kui sina! Aga praegu ma sellest vastikust asjast enam ei räägi — see võib teha inimese hulluks!"

„Olgu siis, me ei reagi sellest seekord änam," nõustus kõrtsmik.

Toomas pakkus talle joodud viina eest raha, kuid ta ei tahtnud sellest teadagi. Egas teretulnud külaliselt ja healt tuttavalt suutäie viina eest võeta raha!

Ning siis nad läksid kahekesi poodi, milleks osutus uus puust majake kõrtsi ees, teispool silda.

Saanud oma kaubad kätte ja maksnud nende eest raha, jättis mölder lahke abielupaari jumalaga ja tegi minekut.

„Närts, päris mehenärts!" oli ta salajane otsus kõrtsmiku kohta. Sest tema ise ihkas kättemaksu — parunile!

Ta ei rutanud kojuminekuga, vaid hulkus tüki aega arus kadakate ja kivide vahel. Ta pea valutas ja tunded olid täis mürki ja sappi.

Kui ta viimaks koju jõudis, oli juba suur öö ja kodused magamas. Tema jaoks oli toit pandud kööki sooja pliidi peale, kuid ta jättis selle puutumata. Heitis pikali tuppa vanale sohvale, kus ta viimasel ajal magas.

Heideldes oma rasket siseheitlust ta kuulis, et ka naine teispool seina ei maganud. Ta aimas, et sealgi võideldakse mure ja südamevaluga. Midagi pehmet, nagu kaastundmust, liikus korraga Tooma hinges, kuid peagi eksis see mürgiste mõtete ja tunnete tihedasse, läbipääsmatusse padrikusse . . .

Alles koidu eel jäi mees raskesti magama.

XIX

Reinu Maret ja Jaak olid hakanud juba leppima oma tütre valikuga.

Peremees Jaak oli enda eest enam kui täitsa mees, üle terve valla ja kümne suure küla, kui väimees Toomas tõi talle koju hulga selget leivajahu. Kuna kõik ümbruskonna talupojad näsivad veel karedat aganaleiba, millisele tihti juurde lisatud heinapepri ja peeneks hõõrutud männikoort — samal ajal sööb Reinu peremees kogu perekonnaga selget rukkileiba, nagu oleks aasta läbi jõulud majas. Päris kena asi, kui sul mölder väimeheks, kel veskil jahvatamise tasuks võetud mativilja küllalt, nii et sellega võib meeles pidada ka oma uusi sugulasi.

Varsti aga ulatusid ka Reinule jutud Tooma ja Riste rikkiläinud vahekorrast. Ühtlasi räägiti palju selle põhjustest.

Külas oldi kahjurõõmsad, naerdi ja parastati. Öeldi, et ei saa paruni armukesest õiget naist ega painaja Krõõda pojast õiget meest. Ajagu Reinu vanad nüüd veel enda ninasid püsti oma möldriemandast tütre ja aganateta leiva pärast!

Teadagi mõjusid sellised jutud Reinu vanematesse tujurikkuvalt, mõjusid rahena nende lootuste õrnale orasele.

Ühel sügissuvisel õhtupoolikul, kui Jaak pojaga jäid kodupõllule tööle, läks Maret Viie-

ristile, et tütrelt eneselt saada selgust. Oli odralõikuse aeg. Viljanabrad põldudel olid aga harvikud, sest saak oli selgi aastal kehv, eriti halvasti väetatud ja puudulikult haritud kõrgetel ja kruusastel külapõldudel.

Kaugemal mõisapõllul oli vili märksa parem; seal käis veel kibe lõikustöö. Valgesärgilised naised ja mehed, reas lõikuserindel, kummardusid üle kollakasvalge odra, seda õsudes teravate sirpidega. Lõikajate järel liikusid kaks kubjast ja opman. Lõikustöö pidi käima kiiresti, nii et teolistel jäi vaevalt aega sirutada selga.

Seda nähes kangastusid Maretile nii mõnedki mälestused ta noorusest, millised olid seotud suviste töödega mõisapõldudel. Temagi oli siis käinud mõisas teovaimuks. Kuid nüüdsest veelgi raskem oli siis teoliste töö. Siis said laisklejad töö juures keppigi. Vastuhakkamise eest aga pargiti nahk õhtul mõisatallis tuliseks. Maret oli püüdnud olla virk teotüdruk ja oli seega jäänud ka keretäieta.

Palju pahemini oli kord mõisas odralõikusel käinud tema tuttava Lepiku Ingli käsi. Öösel oli Ingel ühes teistega olnud mõisas rukkirehel. pärast keskhommikut aga tuli temalgi minna mõisapõllule õsuma otra. Ilm oli täis päikeseleili. Oli nii vaikne, et ei liikunud lehekest ega kõikunud kõrrekest. Võideldes painajana pealetikkuva unega oli Ingel lõpuks jäänud alla. Ta oli läinud vilja vahele põllukraavi. Seal päikese soojal meelitaval paistel oli ta uinunud.

Teda äratanud kupja kadakase kepi valusad löögid ja toores, jõhker sõim. Ingel oli siis, nagu hirmutatud jänes, välja joosnud kraavist

sidumata viljaparmaste vahele. Seal oli ta laskunud odraparmale kummuli, kastes viljakõrsi pisaratega. Kubjas aga ei tundnud siingi halastust. „Käi tööle, tüdrukulurjus! Või kükitades jääd magama! Ahaa!“ Ja sellest peale oli vaene tüdruk tigedale kupjale pilkealuseks.

Orjus oli nüüd muutunud veidi pehmemaks. Keppki oli taltsam teoliste sundimisel kui varemalt. Külas räägiti kui tõsiasja, et keiser on teoorjuse kaotanud ja teinud seaduse, et mõisnikud laseksid oma talupojad vastava lepingu põhjal raharendile. Mitmed mõisnikud, ka kohalik, aga viivitasid sellega. Talupidajad isegi kahtlesid, kartes raharendi suurust ja selle tasumise raskusi. Nii kestis kohati teoorjus edasi.

Viieristile jõudis Maret ootamatult parajal ajal. Riste oli, tundes lähenevat sünnitamist, heitnud voodisse. Asjatundliku vanainimese nõu ja abi oli nüüd enam kui vajalik.

Toomas, kes viimased nädalad oli olnud sünge ning vaikiv ja pealegi hakanud sõbrustama viinaga, oli naise haigestumist märgates rakendanud hobuse vankri ette ja sõitnud linna. Näis, nagu oleks teda kihutanud taga kurivaim.

Hommikust ööd saabus Ristele raske tund — ta sünnitas terve poeglapse. See oli tõmmuvereline, kuid vastsündinud lapsest oli uudishimulikel naistel võimatu ütelda, kellega ta oma näovormilt sarnaneb. Riste tundis noore ema esimest õnne, kuuldes oma lapsukese häälitsemist. Ent seda üürikest õnneläigatust varitses palju tumedaid, selgitamata küsimusi . . . Noor ema pääses tahtmatult nende eest, mines-

tudes vast-läbielatud raskete sünnitusvalude tagajärjel.

Sellisesse olekusse ta jäi mitmeks tunniks. Ema valvas tütre voodi juures ja hoidis last, mõteldes endaette oma raskeid mõtteid.

Nii möödus öö. Siis kuuldus õuest vankrimürinat. Seisatus ... ja ukse tagant kostis tugevaid mehehääli. Ema võpatas tahtmatult, ta aimas, kes tulija. Ta süda ennustas halba.

Tuppa astus Toomas. Ta oli nähtavasti joobnud. Ta pilk oli ekslev nagu roimaril, keda vaevab paha südametunnistus. Midagi läikivat oli tal käes, kuid selle peitis ta taskusse. Siis läks ta tuikuvail sammel hälli juurde, milles magas laps. Hoolimatu tõmbega kõrvaldas ta lapsekese näo kohta laotatud õhukese läbipaistva rätiku. Vahtis lapsele üksisilmi näkku, nagu tahaks ta koiduaegses poolhämarikus viimaste peensusteni tundma õppida iga joonekets selles väikeses rõõsas näos.

Hirmuga hinge kinni pidades jälgis Maret väimehe tegevust.

Ent mees ei teinud lapsele midagi halba. Ta pöördus naise-ema poole küsides:

„Kas poeg või tütar?"

„Poeg, aga mitu nädalat enneaegne ... Teab, kas sõukesest saabki elulooma — võibolla sureb ta väetike juba varsti ..."

Toomas läks voodi ette, sest naine oli vaheajal ärganud ja naeratas. Näis nagu oleks ta virgunud ilusast unenäost. Samas aga kadus see naeratus ta näolt ja ehmunult vaatas ta kätki poole, kus laps tõmbas oma suukese nutukrimpsu.

Mees tundis end siin üleliigsena. Ta läks teise

tuppa ja laskus toolile. Suur pinevus, mis temas eilsest saadik oli valitsenud, andis nüüd aset tuimale lõtvusele. Ta oli nagu põgenenud iseenda eest, tehes reisi linna ja ostes seal läikiva rauaga püstoli. Nüüd võttis ta laskeriista taskust ja asetas selle enda ette lauale. Seda vaadates hakkas ta ajudes jälle liikuma ammuhautud roimarlik mõte.

Tükike aega nõnda istunud ja mõtelnud, tundis ta, et õhk on toas liiga raske ja suruv. Toast väljudes siirdus ta veskisse. Seal rääkis ta sulasega üle hulga aja jälle lahkesti ja sõbralikult ning kutsus ta toa juurde jooma titevarbaid.

Sulane vaatas rõõmsa imestusega peremehele näkku. Ta oli heasüdameline poiss ja pidas oma noorest perenaisest lugu. Peremeest oli ta viimasel ajal pidanud pahaks. See oli ju oma tublile naisele südametu ja õel. Nüüd näis aga asi muutuvat. Vahest hakkab siin majas paistma jälle rohkem päikest!

„Poja terviseks, peremees!" sõnas sulane, laialt naeratades, kui tõstis kardkortlikese viinaga suu juurde. „Su esimese poja õnneks ja terviseks."

Peremees oma liiga pinevile kruvitud närvidega mõistis aga poisi heasüdamelist naeratust valesti, nägi sellest kahemõttelist pilget, irvitamist rumala mehe üle, kes võtab paruni poja omaks.

Ent rumal oli seda pahameelt siin teistele näidata, — sama rumal, nagu kogu ta elu praegu. Ta valas endalegi kardkortlitäie viina ja jõi selle ahnelt. See uimastas veidi ja rahustas.

XX

Riste oli raske sünnitamise tagajärjel haigestunud. Ta vajas nähtavasti pikemat aega voodisolemist ja ravimist. Ämm andis Toomale nõu, et ta naise ühes lapsega tooks mõneks nädalaks Reinule. Seal katsub ta nende eest hoolitseda ja kõrvalt toimetada ka oma majatalitusi. Toomas nõustus. Rõõmustaski, et tal ei tarvitse vähemalt mõnel päeval näha seda last. Ta rakendas hobuse vankri ette, tegi vankrile pehme aseme ja kandis haige naise süles sinna. Vaja oli ka laps viia ema juurde, kuid Toomas hoidus sellest kõrvale. Ta ei tahtnud puudutada seda, keda põlgas ta isa pärast. Ning siis võttis ämm lapse ja kandis ta ema kõrvale vankrisse.

Sulane läks neid viima Reinule. Toomas ei läinud sellepärast, et kartis ümbruskonna naeru ja pilget.

Üksinda koju jäädes läks ta veskile ja lasi vee vesirattale. Vaja oli lubatud tähtajaks jahvatada mõisa vili. Teiste töötarvitajate arv oli viimasel ajal tunduvalt vähenenud.

Seni kui tal Viieristil oli läinud hästi ja ta eluvanker rühkinud ülesmäge, olid paljud ümbruskonna talupojad uue möldri vastu näilikult aupaklikud. Temas nähti mingit tõusikut, kes peatselt saab rikkaks ja ühtlasi mõjukaks, keda maksab arvestada. Vahest on see edaspidi

kuidagi kasulik. Salajas südames olid aga mitmedki kadedad: Näe, kuidas va painaja Krõõda pojal veab, aga mul mitte! Küll va Krõõt ka poega õpetanud, kuidas võita sakste südameid ja saada ruttu rikkaks.

Kuid tuli pööre. Painaja pojal hakkas minema räbalasti. Ja nii hakati pajatama, et Toomas on loll poiss, keda parun mõistnud osavasti petta, määrides talle kaela oma käperdatud armukese. Ei mingit tublidust sellel uuel möldril — ainult paruni tööriist. Ja mida niisugune veel kurjustab, olgu osaga rahul, mis talle antud. Vaat', Kõrtsi-Jaak mõistab rahul olla, nosib nagu hiir viljasalves, kasvatab paruni tütart ja on paruni endisele eidele hea. Kes teda sellepärast naerab. Va laadna mees, annab sulle teinekord kortli viinagi muidu — na sõbramehe poolest. Aga kus va painaja Krõõda poeg — kohe hari püsti nagu kaklemishimulisel kukel!

Toomas ise oli kõigest sellest teadlik . . . Ta kättemaksuiha aina kasvas — muutus ta lahutamatuks kaaslaseks ja — andis talle ka jõudu jälle valitseda ennast.

Parun pidi surema nii, et ükski ei teaks kahtlustada teda — Toomast.

Tuli november. Väsinud päike ei näidanud ennast enam päevade kaupa. Pilved olid madalad ja täis vett. Maa oli porine ja haisev. Ränkade vihmasadude tagajärjel täitusid kõik madalamad kohad, lohud ja loigud veega. Oli ka mustade kuuta ööde aeg ja sageli mässasid tormid.

Tooma naine ühes lapsega elas ikka veel külas vanemate juures. Naine oli ammugi juba

terve, lapski kosus oma enneaegsusest hoolimata priskesti, ja külaeided rääkisid isekeskis, — et tita olevat väikese paruni enese nägu.

Riste oli andnud mehele mõista, et ta oleks valmis veskile tagasi tulema. Toomas polnud ära ütelnud, oodaku naine ainult niikaua, kui tuleb esimest lund, siis saadab ta sulase neile saaniga järele. Seda mõtles ta tõsiselt. Ainult enne pidi midagi sündima . . .

Toomas oli jälle muutunud tragiks ja korralikuks töömeheks. Sulane jahvatas veskis — sügisel oli veskilisi jälle rohkem. Toomas ise tegi muud tööd; kündis põldu, raius metsas hagu kütteks, ja kui muud tööd veidi aega andsid, siis ehitas õues uut pesusauna. Ka söögikeetmise ja loomade talitamise, isegi lehmalüpsmise võttis ta enda hooleks. Aga kuigi ta enamasti igal õhtul oli küllalt väsinud, olid ta uned rahutud. Sageli maadles ta kogu pikad mustad ööd oma mõtetega, mida ta nüüd päeval oskas peita teiste eest.

Viina tarvitas ta siiski vähe. Hoidis aga ühe pudelitäie kapis tagavaraks. See pidi olema julgusrohuks teatud tunnil.

Nüüd oli see ammuoodatud tund nii-ütelda käega katsuda. Nagu rääkisid veskil käinud mõisamehed, parun oli sõitnud naabermõisa jahile ja pidi sealt tulema tagasi õhtul hilja. Toomal oli kohe otsus valmis: nüüd või ei kunagi! Siin ei tohtinud olla mingit taganemisteed.

Sulase saatis ta õhtul videviku ajal hobuse ja vankriga Reinule viima jahu. Oli arvata, et

poiss enne suurt ööd sealt tagasi ei jõua. Vahepeal tahtis Toomas teostada oma õudse kavatsuse. Ta võttis pisut kuraasi, pani püstoli ja viinapudeli taskusse ja siirdus läbi õunaaia otse kuusikusse.

Mets oli hiljutise saju tagajärjel märg, põõsad suurte puude all nõretasid veest. Sageli kukkus puudelt külmi raskeid piisku.

Toomas rühkis märgade puude ja põõsaste vahel edasi ja seisatas alles siis, kui talle hakkas paistma hallis porivees läiklev tee. Seda mööda pidi tulema parun.

Toomas istus kännu otsa noorte kuuskede vahele, kust võis silmas pidada teed. Ta rüüpas veel pudelist julgust, et süüdistav südametunnistus vaikiks ja käsi lastes ei vääratakś. Võttis taskust püstoli, mis põõsastelt taskusse nõrgunud veepiiskadest oli saanud märjaks. Selle ta kuivatas hoolikalt kuue voodri vastu ja hoidis siis käes, et parajal silmapilgul lasta.

Viimaks kuuldus mingit sulinat teel veeloigus ... Toomas kargas püsti, hoidus noore kuuse varju ja pööras laskevalmis püstoli otsa tee poole. Ta süda hakkas valjemini tuksuma, kuid käsi püstoliga oli kindel, ei värisenud. Ta oli kõigeks valmis.

Ent tulija polnud veel parun, vaid paruni suur jahikoer. Tähendab, ka parun ise on peatselt tulemas. Ettevaatlikult, tasa tõmbus Toomas veel rohkem põõsa varju, et koer ei märkaks teda ega saaks talle äraandjaks. Koer seisatas, sirutas nina õieli ja haistis õhku ... Ent siis sörkis ta jälle edasi ja kadus puude vahele pimedusse. Samal hetkel oli selgesti

kuulda hobusekapjade astumist porisel, vesisel teel... Vististi tuli parun oma ratsuga.

Toomas oli nüüd nagu verejanuline metsloom, kes tee ääres varitsemas saaki. Tal oli iga närv pingul, iga ajurakuke, iga veretilk täidetud mürgisest ihast — tema peab tapma oma naise au rüvetaja. Ta tapabki — ei mingit halastust!..

Parun jõudis ta kohale. Selgesti oli näha ta mustendavat kogu puude latvade vahelt paistvas hallis hämaras valguses. „Nüüd!" käsutas Toomas ennast. Ta sihtis, püstoli kukk naksatas — pauku ei tulnud! Sihtija käsi lõi vihast ja ärritusest värisema. Mis see siis on?! Nagu nõiutud! Ta katsus veel mitu korda, kiiresti, ennatult. Naksatas küll püstoli kukk, kuid surmav pauk jäi ikkagi tulemata.

Parun näis instinktiivselt aimavat hädaohtu — või oli see ainult juhus? — ta surus kannused kõvasti vastu hobuse külgi ja loom ühes ratsanikuga kaugenes.

Toomas kees vihast. Ägedalt kiskus ta põuetaskust viinapudeli ja tühjendas selle suurte sõõmudega. Siis hakkas ta ruttama läbi märja metsa kodu poole, taarudes ja sageli komistades. Joobnud hinges aga küdes ja torkis suur nurjumise kahju.

Ta jõudis jõe kõrgele kaldale, mida mööda läks puude vahelt kitsas ja kõverik jalgtee veski poole. Kohati oli teel ees kände ja okaspuude juurikaid. Kainelgi oli pimedas seal käia hädaohtlik, seda enam veel joobnul. Toomas kukkus ja komistas sageli, kuid jätkas visalt minekut. Otse ta kõrval, kõrge järsu kalda all

voolas kiiresti sügisvetest paisutatud jõgi, peites endas kohati sügavaid haudu.

Mets harvenes. Puude vahelt hakkasid läbi pimeduse valendama veski lubjatud müürid. Toomas lootis peatselt jõuda koju. Kuid siis ta komistas jälle üle poolmädanenud kännu, ja seekord nii õnnetult, et veeres üle kalda jõkke. See oli paari sülla sügavune hauakoht ja joobnud mees oma paksus riietuses oleks seal kohe uppunud, poleks ta saanud kinni haarata puujuurikast. Seisukord oli siiski küllalt täbar ja hädaohtlik. Kaldale ronimiseks puudus võimalus, sest kallas oli järsk ja kõrge. Külm vesi kangestas mehe liikmeid ja lihaseid. Ta käed väsisid juurikast kinni hoides. Kuid enesealalhoiutung sundis äärmistele pingutustele. Nii ta jäi, olles rinnust saadik külmas, kiiresti voolavas vees, juurika külge rippuma — elu ja surma piirile.

XXI

Viieristi sulane Juhan ei saanud Reinult nii pea tulema. Peremees palus, et ta aitaks teda suurele taaritõrrele peale tõmmata uue tammepuust vitsa. Juhan nõustus.

Siis järgnes õhtusöök ühes perega.

Söömaajal päris Riste sulaselt, kas Viieristil lehmad veel lüpsavad või on nad juba kinni jäänud ja kas kevadel võetud põrsas kasvanud juba suureks seaks. Ent Toomast ta ei pärinud midagi.

See tundus sulasepoisile võõrastavana. Kas siis ta endine noor perenaine Viieristi lehmi ja sigu rohkem peab meeles kui oma meest?!

Oli juba tükk õhtut möödunud, kui Juhan viimaks sai minema. Riste ei tulnud teda saatma, näis olevat sõnakehv ja nukker. Ent kui Juhan juba vankris istus, tuli vanaperenaine ta juurde ja andis ta kätte uued villased pehmed sokid ja labakindad, öeldes: „Vii need Toomale... Riste ise kudus."

Juhan muheles endamisi: polegi see noor perenaine oma mehe vastu nõnda ükskõikne — saadab talle sokkide ja kinnaste näol osakese oma soojast südamest...

Vankrirattad solisesid maanteeporis. Sadas peenikest, tihedat vihma. Läbi pimeduse helkisid küla elamute tillukesed aknalaigud nagu

luurajad tondisilmad. Kuskil hüürgas torupill pikki venivaid viise.

Porise tee tõttu liikus hobune aeglaselt. Juhan ei sundinudki teda. Mis loomast muidu piinata? Kas natuke aega hiljem või varem koju jõuda — ükspuhas. Peremees vist halba ei ütle sellepärast, et ta Reinult tulekuga on hilinenud. Ehk kui taplebki vähekese, siis annab ta talle lepituseks Riste enese kootud uued sokid ja kindad. Kivine oleks mehe süda, kui ta ka siis ei läheks pehmemaks.

Korraga katkes Juhani mõttelõng, sest ta arvas kustki kaugelt kuulvat tumedat appihüüet. Ta jahmatas. Nagu tükk jääd tõmmati tal üle seljanaha. Kas on roimarid tunginud mõne hilise teekäija kallale?! . . .

Jälle tume appihüüd pimedusest, ent nüüd juba endisest veidi selgemalt.

Juhan sundis hobuse seisma ja kuulatas, iga meel pingul. Veidi aega polnud midagi enam kuulda, kostis vaid vahepeal valjenenud vihma sahinat . . . Pimedust ja õudu oli kõikjal . . .

Juhan andis hobusele piitsa, et saada rutemini edasi.

„Appi! . . . Ma upun! . ." kuuldus nüüd üsna selgesti.

Juhani meelest oli, nagu oleksid need appihüüded kostnud Viieristi kuusikust. Pori lennates rataste alt ta kihutas sinna.

Siis peatas ta hobuse ja kuulatas uuesti. Süda peksis tal valjusti, kõrvus kohises, kuid muud polnud kuulda midagi. Ning temas hakkas tekkima ebausklikku hirmu.

„Appi! Jeesus Kristus halasta!.. Ma upun!"

Tõepoolest, seal oli inimene uppumas!

Juhan juhtis hobuse üle madala kraavi metsa alla, sidus ta jämeda sanglepa külge ohjapidi kinni ja hakkas minema selles suunas, kust oli kuulnud appihüüdeid. Sügisvetest paisutatud ja kiire jooksuga jõgi sulises nüüd üsna lähedal.

Siis uued appihüüded. Juhan võpatas, sest ta arvas ära tundvat oma peremehe Tooma hääle ja ruttas edasi.

„Oled Toomas või? . . . Mina olen Juhan — eks sa ju häälest tunne . . . Aga nüüd katsun sind ruttu päästa . . .

Pooleldi käsikaudu kobades leidis Juhan tugeva, maharaiutud kuuseoksa ja ulatas selle ühe otsa hädas-olijale. „Ole nüüd valmis ja katsu kõvasti kinni hoida, ma tõmban!"

Toomas haaras kõigest jõust kinni oksast ja tugevast poisist tõmmatuna kerkis ta niivõrd kaldaäärele, et sai kahe käega kinni sitkest toomingatüvest. Nüüd sirutas Juhan talle oma tugeva käe ja aitas ta lõplikult kaldale.

„Peremees, sõge, kuidas sa siia kukkusid?! Vaks vahet — ja sa oleksid uppunud! Nüüd pean aga kiiresti su aitama koju . . . Sa värised, sul on külm . . . Toeta nüüd tugevasti mu najale!"

Sõnalausumata toetus peremees, keda läbisid esimesed palavikuhood, tüseda poisi õla najale ja pikkamisi jõudsid nad teele, kus seisis hobune ja vanker. Juhan aitas peremehe vankrile, ja algas sõit veski poole. Toomas juba sonis palavikus, kui sulane ta talutas tuppa.

Juhan nägi, et tema abi siin üksi ei aita. Ta asus uuesti vankrisse ja kihutas läbi öö Reinule tagasi, et kutsuda noor perenainegi Viieristile.

Riste kohkus, kui kuulis, mis sündinud. Kuid siin polnud aega pikalt kaalutleda — pidi toimima kiiresti ja otsustavalt. Kärmelt riietus ta ja istus vankrile Juhani kõrvale.

Viieristile jõudes selgus Ristele, et Toomas on väga raskes seisukorras. Mees sonis aina palavikus ja ajas segaseid jutte mingist kavatsetud, kuid nurjunud mõrtsukatööst. Neist katkendlikest lausetest taipas naine, et mees on tahtnud tappa paruni, kuid millegi pärast pole see kavatsus teostunud.

Mehe palavikulised jampsimised tegid seisukorra veel raskemaks. Haige vajas arstiabi, muidu oli karta kõige pahemat. Kuid arst elas mõisas ja oli kõigepealt paruni perekonnaarst. Ning mis teeb parun, kui ta arstilt kuulda saab Tooma sonimistest? Kuna aga kaalul oli mehe elu, ei kahelnud Riste siingi kaua — hommiku tulekul ta saatis Juhani mõisa arsti järele.

Umbes tund hiljem saabuski arst. See oli hallpäine lahke ja sõbralik mees. Riste oli temaga tutvunud juba mõisas.

Ta uuris rahulikult ikka veel soniva haige seisukorda. Konstateeris rasket kopsupõletikku, mis nõuab pikalist hoolsat ravi. Ühes rohtude ja mähistega ta andis Ristele ka tarvilised juhatused ja nõudis nende täpset täitmist. Vastasel korral olevat haigel surm möödapääsmatu. Kui on märgata haige seisukorras halvenemist, saadetagu temale kiiresti teade. Tema on valmis haige juurde tulema nii ööl kui päeval.

Siis jättis arst lahkesti jumalaga ja tegi minekut. Riste, kelle süda mehe sonimistes avaldatud saladuste pärast kangesti valutas, ruttas talle õue järele.

„Pai tohtrihärra, kulla härra!" sõnas ta erutusest hingeldades. „Te ehk ise kuulsite mu mehe sonimisi... Ehk tohtrihärra halastaks ja ei räägiks sellest kellelegi! Ma palun kõigest südamest..."

Arst, kes kümneid aastaid mõisas viibides mõndagi oli teada saanud paruni ja mõisa toatüdrukute vahekordadest ja nende tagajärgedest, naeratas heatahtlikult ja kaastundlikult, sõnades:

„Pole viga, noorik! Mina pole siin midagi muud kuulnud ega näinud kui ainult seda, mis mulle kui arstile tarvis on. Kõiges muus vaikin kui haud — võite mind uskuda." Julgustavalt surus ta nooriku kätt ja ruttas siis maanteele, kus Juhan vankriga juba ootas.

Harduse ja sügava tänutundega vaatas Riste arstile järele ja usk inimeste headusse ja ausasse leidis temas jälle aset. Ta ei tahtnud vähematki hoolida omast vaevast, kui aga saaks päästa mehe.

XXII

Palju mureraskeid päevi ja unetuid öid sai Riste haige voodi juures valvata, enne kui mehe tugev organism võitis kriitilise seisukorra ja hakkasid avalduma esimesed nõrgad paranemise tundemärgid. Arst käis selle aja kestel veel kolm korda haige juures, andes uusi arstirohte ja uusi juhatusi. Viimasel korral ütles ta valvavale naisele suure rõõmusõnumi, et nüüd on kõige pahem juba möödas ja alanud pööre paremusele. Vaja veel mõned päevad hoolt ja jõupingutust, siis on täielik paranemine kindel.

Riste palvel oli Reinu perenaine ühes lapsega tulnud Viieristile, sest Ristel oli võimatu päevad ja ööd üksinda valvata haiget ja seal kõrval veel toimetada hädavajalisi majatalitusi. Ema valvas haiget ta rahulikumail silmapilgel, andes seega tütrele võimaluse veidi magada.

Vahepeal oli saabunud talv. Meri oli ranna äärest juba kaunis kaugelt kattunud jääga, ülal merel aga lainetasid veel vabalt rohekad vood. Viimased lumesajud olid kõvakskülmunud maapinnale tekitanud hea reetee. Äsjase lumesaju ajal oli ilm vakatanud ja muutunud pehmemaks. Saju lõppedes rippus nüüd puudel ja mujal valge pehme lumivill, mis hiilgas ja sädeles madalalt paistvas talvepäikeses.

Sel päeval Toomas ärkas uuele elule. Laial imetseval pilgul vaatas ta enese ümber. Naist

voodi juures märgates tekkis ta kõhnaksjäänud näole poolpahane ilme. See muutus aga varjatud rõõmuks, kui naine hella osavõtuga silitas ta lahjat, soonilist kätt.

Hetke vaatasid nad teineteisele silmi, siis küsis Toomas:

„Olin vist väga kaua haige?.. Näe, lumi õues juba maas."

„Jah, oli küll... Aga nüüd, tänu jumalale, oled sa jälle paranemas. Ole aga üsna rahulik... Ehk tahaksid midagi süüa? Mul on keedetud mune ja meega segatud sooja piima... Ütle, mida sa tahad — ma toon."

„Ei taha praegu midagi... ainult unine olen... nagu poleks veel küllalt saadud magamist. Oh seda laiskust, mis nüüd saab!"

Riste tõusis, et minna, sõnades: „Mu siinolek ehk segab sind... Tohtergi ütles, et sul on kõigepealt tarvis rahu..."

Toomas näitas käega, et ta jääks.

„Vist tead sa nüüd kõik. Ma vist jampsisin palju, kui olin raskesti haige?"

„Mõnda ikka sonisid küll... Aga ära ärrita ennast — see pole sulle hea..."

Samal hetkel kuuldus teispoolt seina lapse nuttu ja Riste ema vaigistavat kussutamist.

Mehe näol muutus ilme. Naine kartis halba. Ta lahkus toast, et vaigistada last. Mure muljus ta südant valusasti.

Mees jäi kinnisilmi voodisse lamama.

Kui Riste umbes poole tunni pärast ukse vahelt tasa ja ettevaatlikult vaatas tuppa, nägi ta, et mees on veel ärkvel. Ta ruttas kööki ja tõi sealt kruusitäie meega magustatud piima; siis läks ta, süda täis salakartusi, haige tuppa.

„Istu siia voodi ääre peale," ütles Toomas. „Ennist sa põgenesid siit, nagu oleksin ma mõni kiskja loom. Enne ehk olingi see, aga nüüd ei taha ma enam mitte olla. Sina oled minu heaks teinud nõnda palju, ja mina ei taha seda mitte kätte maksa kurjaga..."

Naise silmad tumenesid pisaraist. Ta tahtis hakata mehele pihtima, kuid mees katkestas ta segase kõne.

„Mis me sellest enam räägime... Mis on olnud, on olnud."

Naine kuivatas põllenurgaga silmi, pühkis sealt tänu- ja rõõmupisaraid.

Õhtupäikese punetavad kiired paistsid läbi akna tuppa. Õhus särasid lumetunud puud.

Kaua veel istus möldri noorik oma paraneva mehe voodi äärel.

XXIII

Vahepeal läks elu külas oma rada. Kehva viljasaagi tagajärjel tekkinud toidupuudus ja unistuslikud lootused kroonu abile andsid paljudele talupoegadele uut hoogu keisri usku minekuks. Muuseas loodeti usuvahetusega pääseda ka kirikumaksudest, mida talupoegadelt igal aastal nõuti, küll mitmesugustes põllu- ja karjasaadustes, küll naiste käsitöö näol.

Ka Reinu peremees Jaak oli naise kodust äraolekul sattunud jälle tõsisemalt usuvahetuse keerisesse. Seni kui ta möldrist väimees oli saatnud talle vähemalt igas kuus teatava hulga leivajahu, millest jätkus perekonna varustamiseks leivaga, oli peremees usuvahetusse suhtunud tagasihoidlikult. Milleks vahetada usku, kui kõht korralikult täis. Nii ei tundunud mõisagi orjus üleliia raskena. Jäi aga jahusaamine väimehe raske haiguse tõttu ajutiselt ära ja kippus endiselt puudus majja, hakkas Jaakki oma silmi tõstma nende mägede poole, kust paljud sel ajal ootasid abi. Uus usk pidi ka aineliselt aitama.

Ühel pühapäeval läks Jaak koos mõne naabriga lähemasse vene usu kirikusse.

Kirikust väljudes oli ta üks esimesi, kes laskis enese ja oma perekonnaliikmete nimed kirjutada usuvahetuse soovijate nimestikku. Lahku-

misel surus preester soojasti ta kätt; see tundus Jaagule julgustusena.

Enne kojuminekut mitmed külamehed siirdusid kõrtsi.

Reinu Jaak ja ta kaks kaaslast sammusid kohe leti juurde, et osta veidi külmarohtu.

„Soab va kaimu koa harva näha," sõnas kõrtsimees Jaak kõiki kolme uustulnukat kättpidi teretades ja lõpuks Reinu peremehe poole pöördudes. „Nagu näha, olete pitkateemehed — vist käisite Reinumetsal vene kirikus... Seal jo nüüd paljud käivad... Papp lubavat aidata ihuhädas ja hingehädas... Kas olete koa uude usku minejaid või?"

„Ei tea," venitas Reinu Jaak, kes kõrtsimeest kui sakstele lähedalseisjat hästi ei usaldanud. „Sai seal käidud nõndasama uudishimu pärast... Kes siis sellepärast kohe usku vahetab... Või mis sellel vanal usul viga oo, see kutab küll veel."

„Ega taal viga ole kedagid, jah," pistis keegi joobnud meestest nende jutu vahele. „Kirikhärra iga pühabe kantslis kui kukk, muudkui ööritab aga põrguvalulaulu otsa üles... Senna kõige sügavamale põrgupõhja, kurjade kuradite torkida ja närida läheb igaüks, kes ei taha enam viia kirikhärrale vakuoinast."

Mõned kõrtsisolijad purskasid naerma — mõnitus pastori kohta meeldis neile. Kõrtsi-Jaagulgi liikus habeme all midagi muigetaolist, kuid ainult hetkeks. Tema amet nõudis erapooletust, nii sakstega kui ka talupoegadega head läbisaamist. Seepärast jättis ta ka oma arvamised mõisnikkude, pastorite ja isegi usuvahetuse liikumise kohta ainult enda teada.

Reinu Jaak ühes kaaslastega tellisid igaüks kortli viina ja toobi õlut. See oli uue usu liiguks, nagu nad teel omavahel olid kokku leppinud. Raha oli neil vähe ja nendelgi vähestel kopikatel, mis neil oli, oleks olnud muidki hädavajalisemaid auke. Kuid sellist suurt ja pöörettöotavat ettevõtet, millisena tundus neile usuvahetus, ei tahetud jätta liikudeta. Muidu poleks ehk asjal õnne, arvasid nad.

Saanud õlled-viinad joodud ja seejuures selles ja teisest vaieldud ja juteldud, jätsid mehed kõrtsmiku jumalaga ja jätkasid minekut kodu suunas.

Õhtu oli selge, vaikne ja külmavõitu. Taevas oli täis tulisilmseid tähti. Kahaneva täiskuu veidi lopergune nägu sinitaeva kumeral serval puistas külma sädelevat kiirtevihma lumele, mis sulale järgnenud järsu külmetuse tõttu kohati kandis inimestki peal.

Soojade peade mõjul olid mehed nüüd palju julgemad ja kuraasikamad kui enne. Nüüd avaldati oma mõtteid avalikumalt ja valjemalt, ka mõisnikkude, pastorite ja usuvahetuse kohta. Avaldati üsna sõjakaidki mõtteid, milliseid nad kaine peaga ise oleksid nimetanud lolluseks.

Valjusti juteldes ja vahest sekka ka pilkavaid ja mõnitavaid vemmalvärsse hööritades, olid mehed lookleval ja hobusesõnnikust mustendaval teeribal edasi jõudnud juba versta kolm. Siis kuuldus nende selja tagant kaugelt aisakellade helinat.

„Kuramuse saadan!" sõnas üks meestest, Mulgu Laur, ja sülgas hea lärtsaku tubakasülge teele. „Ma juba tunnen kelladest, kes seal sõi-

dab. See va sillakohtuhärra T. Seesama raisk, kes omal aal lasi moole anda kolmkümmend kepihoopi. Ise ta saadan seisis juures ja sundis vahimeest, et see aga hästi kõvasti virutaks. Parkisid mo va p . . . se hästi veriseks, nõnna et va Marel tuli kaks, kolm korda sauna kuumaks kütta ning palavas leilis hülgerasvaga võida, enne kui hoopide jäljed jälle paranesid. Ja oleks veel mõne süüteo eest! Päh, anti üsna jumalamuidu — ainult, et mütsi ei mõistnud ma võtta peast õigel ajal . . . Paljuks see patusele tarvis, et suurte sakste viha alla langeda. Aga nüüd näitame kuradile! Oleme mehed, aga mitte vanad memmed!"

„Ei tea," kahtles Reinu Jaak, „kas sõuke asi küll läheb. Ehk saadavad meitid kõiki veel Siberi?"

„Oled koa vana paigatud pastal!" hurjutas Laur. „Sool oo jänes igas püksiharus ja kolmas veel põues."

Vahepeal oli kellade helin neile üsna lähedale jõudnud. Lähenes suur must hobune, kõrge korjuga saan järel. Saanis istus tore härra, suur kasukas seljas ja kõrge laia äärega karvamüts peas. Härral polnud seekord kutsarit, ta juhtis hobust ise. See oligi sillakohtu-härra T., keda ümbruskonna talupojad vihkasid ta valjuse pärast.

Mehed seisatasid ja tõmbasid endi talimütsid õige sügavasti pähe. Ka kasukakraed kergitati üles, et paremini varjata nägu.

„Teelt ära, lurjused!" käratas saks kurjasti, kui „matsid" ei andnud teed.

Mehed ei nihkunud paigastki.

„Eest ära — ehk...!" hüüdis kohtusaks kõuehäälel ja sundis hobust minema just meestele otsa.

Hobune aga tõrkus seda tegemast. Ta ajas aiste vahel püsti, nii et rihmad aina nagisesid ja kellukesed aiste küljes ägedalt helisesid.

Nähes, et loom milgi tingimusel edasi ei lähe, kargas kohtusaks saanist, haaras piitsa ja ruttas vihast ähkides meeste juurde.

Enne aga kui ta ülestõstetud käsi piitsaga jõudis langeda, tõmbas Laur tal piitsa käest ja andis talle jalaga sellise hoobi, et ta lendas pikali lumme. Siis murdis Laur ta piitsavarre pooleks, viskas tükid härrale järele, sõnudes:

„Säh, sõhuke oo matside kohtumõistmine!"

Lumelt tõusvat kohtusaksa ja ta saani ees rabelevat hirmunud hobust sinnasamasse jättes jooksid mehed üle lumise välja metsa suunas. Hirm, et neid ära tuntakse ja tabatakse, andis nende jalgadele mitmekordse hoo.

XXIV

Reinu peremees, keda kartus ja mure vaevasid, veetis kodus soojaksköetud ahju peal rahutu öö. Toas aina kolasid nägematud kodukäijad, ja kui viimaks silmile sai esimene kerge unekirme, siis tuli painaja teda vaevama.

Ärgates ta vabanes küll sellest, kuid unest polnud sel ööl enam juttu. Hommik oligi juba lähenemas, ja kuked hõikasid külmas rehalas õrtel valjusti.

Haigutades ja ringutades ajas Jaak enda voodis istukile. Ta pea huugas ja suus oli tal halb maik, nagu oleks ta söönud midagi ilget.

Ta kirus endamisi eileõhtust joomist, samuti Mulgu Lauri, kes oma järjekordse karutüki oli sihtinud sillakohtuhärra vastu. Et nüüd midagi halba tuleb, see on kindel. Selliselt mõlgutades mõrusid mõtteid tõusis Jaak asemelt ja hakkas riietuma. Õnneks polnud sel päeval minna mõisa teole, nii võis ta kodu olla kuni tuju paranemiseni.

Kõigepealt oli vaja sööta loomi. Hobused hirnahtasidki rehalas ja veised inisesid. Nad tundsid oma söötmise- ja jootmise-aega ja ootasid oma osa.

Jaak asetas küünla tolmunud laternasse ja läks rehalasse. Kõhnaks olid jäänud loomad perenaise äraolekul, — veel märksa kõhnemaks kui nad olid olnud varemalt. Vana ruun kanna-

tas sageli painaja all, oli siis hommikuti higine kui vette kastetud. Vasikal ja mullikal olid täid karvades, põrsastel kõhud alati lahti ja lehmade seljad vajusid aina rohkem lohku.

Peremees ise arvas, et see on puha mõne kadeda naabri kurja ja võluva silma süü. Nii oli va Liivaaugu Leenu, üle 60-aastane, lahja näo ja terava lõuaga vanaeit, ühel hommikul parajasti loomade söötmise ajal saabunud sinna ja kohe läinud lahtisest uksest rehalasse. Küllap tema need loomad ära kahetaski.

Kui Jaak sellest rääkis pojale, vastas see naerdes, et pole siin mingit nõidust. Oleks ema jälle kodus, küll siis loomad hakkaksid ka uuesti kosuma. Ema oskavat loomi sööta, joota ja talitada paremini kui isa.

Jaak pahandas: alati tahavad need munad targemad olla vanast kanast. Pole siin söötmisel süüdi aga midagi, puha va Liivaaugu eide kurja silma süü! Peremees ei tahtnud jätta jonni — ta muretseb va Leenu karvu või tüki ta riietest ja siis läheb arstimine lahti.

Sama päeva õhtul ta läks siiski Viieristile, et naiselt küsida nõu nii loomade söötmises kui ka muis majapidamise asjus. Ka tahtis ta teada, millal eit jälle tuleb koju, kus puudus temast iga päevaga läheb tunduvamaks.

Väimehe ja tütre poolt leidis Reinu taat lahke vastuvõtu. Ka taadi enda eit rõõmustas, et vanamees kord Viieristile tulnud. Esmalt tulid küsimised ja vastamised, siis hakkas möldri noorik kärmesti valmistama õhtusööki.

Toomas, kes juba tublisti oli paranenud, jutles vahepeal äiapapaga mitmestki küsimusest, mis kuulusid nende huvide piirkonda. Et

jutt libedamini jookseks, tõi väimees kapist tagavaraks hoitud viinapudeli. Ise ta piirdus ainult paari lõuatäiega, sest arst oli talle kui paranevale haigele joomise ära keelanud. Äiapapa aga pidi selle eest rohkem võtma. Ja egas vanamees vastu seisnudki — laskis maitseda nüüd jumala märjana seda, mida alles hommikul pohmeluses valutava peaga oli sõimanud põrgulakkeks.

Laps, kes teises toas oli vanaema hoole all, hakkas häälitsema.

„Tahaksin seda väikest meest, mo tütrepoega, korraks koa näha." sõnas vanamees ja vaatas areldi väimehele silmi.

Kähku tõusis väimees ja läks teise tuppa. Paar minutit hiljem tuli ta sealt ühes Reinu perenaisega tagasi. Viimasel oli pehmesse sõbasse mähitud laps käte peal.

„Või see siis see pisike parun oogid!" kohmas vanamees pooljoobnult. „Aga näost põle seda märgata midagid."

Toomal oli piinlik, ta kõhnaks ja kahvatuks jäänud näole tekkis puna. Ta tõusis toolilt ja hakkas läbi akna silmitsema kuust valgustatud lumist ilma.

Reinu taat taipas oma eide karistavast pilgust, et ta oli ütelnud midagi rumalat. Ta läks väimehe juurde ja pani käe selle õlale.

„Ära pane pahaks, väimeespoeg, et nõnna ütlesin! . . Ons siis joobnud inimesel aru peas või kedagid . . . Palun sind, kui sa võid, ole mo lapsele siiskid hea . . ."

Toomas pöördus ja lausus, vanamehele tõsiselt silmi vaadates:

„Usu, Reinu taat, mu kohus on olla hea su veart tütrele."

Söögilauas kuulis Jaak möldri sulaselt halva uudise. Veskil käinud mõisamehed rääkinud, et eile öösel olevat kolm joobnud talupoega maanteel sillakohtuhärrale kallale tunginud ja tema kallal tarvitanud vägivalda.

Üks süüdlasi olevat Mulgu Laur, see olevat juba tehtud kindlaks. Lauri kaudu loodetavat selgitada ka teiste süüdlaste isikud.

Reinu taadil kadus söögiisu. Rasvane peenjahust klimp, millised veel paar minutit tagasi talle olid maitsenud hüva maiusroana, hakkas korraga ta suus kasvama. Või nii! Siis tullakse ju varsti tedagi kinni nabima! Vaja eidele juba ette ütelda, et ta sauna hästi soojaks kütaks seks ajaks, kui tema, Jaak, verisekspeksetult mõisast koju tuleb või halvemal juhul — tuuakse. Samuti tarvis juba aegsasti hülgerasva, mida siis soojas saunas määrida katkipeksetud ihule.

„Söö, söö, Reinu taat! Egas maksa häbeneda midagi — kõik omad inimesed," julgustas Toomas äia, kui see kadakast lusika õhates pani lauale.

„Oh, egas ma häbene... Ma nõndasamuti... Kuulasin teiste juttu ja unustasin söömise ää... Aga pagana head limbid — neid söö üsna isuta!"

Taat võttis uuesti lusika ja jätkas söömist.

Pärast ta aga ei suutnud enam üksinda kanda oma koormat. Ta rääkis asjaloo väimehele ära, ühtlasi paludes, et see eidele ja Ristele kohe edasi ei räägiks. Iseäranis eit pistaks kohe hädaldama ja teda süüdistama. Oleks seda kaagutamist veel tarvis!

Väimees mõtles tükikese aega vaikselt, enne kui vastas:

„Hea küll! Lähen homme ise mõisa ja vaatan, mis ma seal su heaks teha saan. Mul mõne muugi asja pärast tarvis mõisa minna — siis üks tee, mitu asja. Ole mureta sellepoolest — ei ma räägi su eidele asjast enneaegu poolt sõnagi."

„Sa ei tohiks veel minna, Toomas, sool tõvevimm veel ihu sees... Voata, et külmetad ennast ja soad surmalopsu... Las annavad moole vanale patuoinale tubli keretäie — see kulub ää... Kes käskis mind nõnda kergemeelne olla! Küll soe saun ja hülgerasv jälle aitavad."

„Pole viga," vastas väimees. „Mässin ennast suure sooja kasuka sisse, panen vildid jalga, suure karvamütsi pähe ja sõidan kui parun... Ole aga mureta, kallis äiataat, küll me selle asja jälle jutti ajame."

Väimehe rahulik ja julgustav toon mõjus ka vanamehesse rahustavalt. Toomas tubli mees — küll see mõistab ajada asju. Viimaks ehk läheb veel kõik ilupidi.

XXV

Järgmisel hommikul oli Toomal naisega väike sõnasõda. Toomas ütles, et tal on hädaliselt vaja minna mõisa paruni enese jutule, sest veski vajab osalist parandust ja seda ei saa enam lükata edasi. Varem mõtelnud ta küll Johani saata sinna, kuid see oleks ikkagi üks poolik asjaajamine ja parun võib-olla vihastubki, kui peremees saadab enda eest sulase ta jutule.

Riste aga kartis, et Toomas, kui raskest haigusest vaevalt paranenu, võib teel külmetuda ja uuesti haigeks jääda. Kuid Toomas oskas võetud seisukohta mehiselt kaitsta ja naist uskuma panna, et karta pole midagi, kui mees ise mees on ja mehiselt ning ettevaatlikult ajab oma asju. Pealegi juhtus sel päeval olema võrdlemisi pehme ilm, nii et tublisti riietatult polnud karta külmetamist.

Varakult algas Toomas sõitu mõisa, et veel enne lõunat saada paruni jutule. Süda oli tal siiski murelik ja raske. Võib-olla teab parun tema haiguse põhjusestki juba. Võib-olla teab ta kõik, kuid on seni temaga veel kannatanud — Riste ja paruni enese poja pärast. Kuid olgu mis on — Toomas tahtis peamiselt saada selgust. Tahtis kord jälle silma vaadata sellele vägevale mehele, kes kord ka tema pruudi mõisas teinud oma armukeseks ja siis sahkerdanud selle kooselamise vilja ühes naisega tema ni-

mele ja hoole alla. See mees võib küll olla temast tuhat korda vägevam ja võimsam, kuid kui kord juba juttu sellest, kumb kummagi ees süüdi, siis igatahes pole temal põhjust karta parunile vaadata silmi. Kui kuskil peaks tõesti olema suur, õiglane, kõikimõistev ja püha vihaga jumal, siis peaks ta ka mõistma neid põhjusi, mis teinekord ülekohtu all kannatava ausagi inimese kihutavad roimale.

Mõisa jõudes sidus Toomas hobuse töötalli lähedale lasipuu külge, pani talle kaerakoti pähe, sõba seljale ja sammus siis pikkamisi mõisa härrastemaja köögiukse poole.

Elatanud meeskokk oli sel korral üksinda köögis. Toomas teretas ja avaldas soovi paruni jutule saamiseks. Kokk käskis Toomast köögis veidi oodata, sest sillakohtuhärra olevat praegu paruni jutul.

Kulus aga üsna hulk aega enne, kui Tooma kätte jõudis järjekord.

Parun oli nähtavasti halvas tujus. Vaevalt ta vastas möldri teretamisele.

Oli Toomas juba küllalt vägeva härra kirjutuslaua lähedal püsti seisnud, küsis härra järsult:

„Mis sul siis asja olema?"

Mölder vastas, et ta tulnud veski paranduse pärast. Sellest olevat ta juba varem parunile rääkinud, kuid siis jäänud asi lõplikult otsustamata.

Parun aga viis jutu hoopis teisale:

„Mis ma kuulen, Toomas, sinu äi olema ka üks mässaja ning vene usku mineja. Tema

olema üks neist kolmest, kes teel tungima ouliku sillakohtuhärra kallale ja teda peksma. Olen kuulnud, et sina olema minu vaenlane, kas sina siis ka oma sugulasi oma armulise parunihärra vastu üles ässitama?"

Paruni hääl oli kõmisev ja avaldas sügavat meelepaha, kuid oma kardetud vihatujuni polnud mõisnik veel jõudnud.

„Parunihärra eksib," vastas Toomas, kuna ta südames kihvatas „oleks ma teile verivaenlane, siis oleksin küll teinud teisiti kui tegin . . . Ja kui parunihärra arvab, et veski odavalt rendileandmisega kõik kinni on maksetud, siis olen ma nõus veski eest maksma ka täit renti. Kasvatan parunihärra last, ilma et selle eest tahaksin mingit tasu."

Paruni otsaesisel paisusid sooned ja nina muutus tal senisest veel sinisemaks. Toomas arvas, et nüüd tuleb plahvatus ja jäi ootavale seisukohale.

Parun läks akna juurde ja vaatas tüki aega õue, nagu oleks ta väga huvitatud varblastest, kes hüppasid ja siristasid raagus põõsa okstel. Ta kael punetas ebaharilikult, tumedalt, nagu oleks see koos härjaverega. Ta sõrmed trummeldasid ägedalt vastu aknalaua äärt.

Nii möödus mõni minut, ja kui parun jälle Tooma poole pöördus, oli suurem tormihädaoht juba möödunud.

„Mis sina siis paluma?" küsis parun sunnitud rahuga.

Toomal hakkas kihisema veri, sest sel hetkel polnud tal palumiseks mingit tuju. Ent temagi sundis end rahule.

„Ma ju rääkisin veski paranduse pärast — seda tööd ei saa enam edasi lükata . . . Ja kui siin just ilma palumiseta läbi ei saa, siis paluksin ma äiale ja ta kaaslastele nende rumala teo anda andeks. Mina neid pole kunagi ässitanud . . . Kui parunile räägitud, nagu oleksin mina ässitaja, siis on valetatud."

Parun kaalus veel, kuidas toimida selle talupojaga, kes oma näilikust viisakusest hoolimata näis avaldavat liiga suurt iseteadvust ja ebaalandlikkust. Kuid teadmine, et siin on asjasse segatud ka üks ta tõsisemate tagajärgedega armuseiklusisist ja karmilt toimimine võiks esile kutsuda skandaali, manitses teda järeleandlikkusele.

Ent kõigepealt soovis parun, et see talupoeg, keda ta oma armust oli aidanud vesiveski möldriks, tema ees sama alandlik oleks kui teisedki talupojad.

„Mees," ütles ta ikka veel kurjakuulutavalt kõmiseval häälel, „sa pead oma ouliku mõisaherra vastu alandlikum ja viisakam olema. Kangekaelsust ega vastulougutamist mina ei sallima."

„Keegi pole siin vastu lõuganu," vastas mölder end rahulikuks sundides. „Kui aga parunihärra kummardusi just soovib, siis võib ju ka kummardusi teha." Ja ta kummardaski paruni ees sügavasti.

Parun märkas selle kummarduse pilkavat mõtet. Ta soovis, et tal käepärast oleks tugev näsuline kepp, mille võiks katki peksa selle ennast-täis talupoja turjale. Lööks nii, et iga hoop tungiks nahast läbi lihha! . . .

„Kui parunihärralt küsisin kord ta toatüdrukut naiseks, siis teadis parunihärra, kuidas asjad juba tõesti olid. Parunihärra tegi, nagu ei tahaks ta Ristet mulle lubada... Aga kui lahke ja hea oli siis parunihärra! Vaene sulasepoiss kutsuti siis lauda istuma, anti talle saksa suits suhu ja saksa viina juua... Ja see sulasepoiss oli parunihärrale tõsiselt tänulik, pidades teda oma suureks heategijaks. Aga alles pärast sain teada, et asjal on ka teine külg, et parunihärra põle paljalt oma hea südame pärast vaese sulasepoisi vastu nõnda lahke olnud..."

„Saama juba sest jutlusest!" tähendas parun kärsitult ja pöördus uuesti akna poole.

Ent Toomas tahtis oma mõtted asja kohta lõpuni ütelda ja jätkas, nüüd juba otsekohesemal toonil:

„Meie, minu ja mu naise vahel on asi korras. Aga kui teie, aulik parun, arvate, et ma teie vastu küllalt alandlik ja viisakas põle, ja usute salalikke laimukeeli, nagu oleks mina külamehi teiti vastu üles ässitanud — siis oleks vist küll kõige mõistlikum, kui ma juba kevadel Viieristilt lahkun. Kõrge keisrihärra on andnud talupoegadele nõndapalju priiust, et nad võivad kolida ühest mõisast teise. Las siis lähen minagi oma naisega siit. Oleme noored inimesed, jaksame tööd teha, ja kui Jumal annab tervist, egas me siis hätta jäe."

Ta jättis jumalaga, et minna, pidades edaspidise jutlemise vihase paruniga ülearuseks. Kuid parun kutsus ta ukse vahelt tagasi.

„Toomas, sa rääkima rumalusi! Olen sinuga teind kontrakti mitme aasta peale ning

seda ma ei murdma. Veski parandamine saab sündima juba tuleval nädalal, ning so äia ja nende teiste talupoegade pärast ma saan sillakohtuhärraga rääkima. Ning nüid jumalaga! Sa voima minna!"

Toomas ruttas pooljoostes oma saani ja hobuse juurde. Ta nagu põgenes millegi eest. Aga südames oli tal siiski suur rahuldustunne, et asi oli paremini läinud, kui ta oli julgenud loota.

Paar versta sõitnud mööda suurt maanteed, pööras ta hobuse väikesele heinaveoteele, mida mööda sai kõige otsemalt Ristimäe sauna juurde. Ta tahtis nimelt üle hulga aja külastada oma ema.

Ristimäe popsihurtsik asetses küla lähedal kivises sarapikus. Vana madal ja keskelt nõkkuvajunud katusega hütike. Tooma sinna jõudes tõusis suitsu mõlemast unkaaugust — tähendab, saunaeidel oli keedus tulel või ta küttis ahju.

Tuppa astudes pidi Toomas tublisti kummarduma, et pea ei satuks suitsusse.

„Tere, ema! Tulin sind ka korraks voatama."

„Tere jumalime! Näe, meie oma Toomas! Ei see kass täna homingu muidu palet pesnud, hännaots ukse poole. Küll ta teadis, et keegi tulemas . . . ja nüid Toomas tuligid . . . Eks sa istu maha koa — muidu möldriisand suitseb mustaks."

Rõõmus naeratus kortsulisel, hambutul suul, tõusis eit ja tõi Tooma jaoks kolmejalgse pingikese kolde lähedale.

Nüüd algasid vastastikused küsimused ja vastamised ema ja poja vahel. Peagi jõudis Toomas selleni, et kutsus ema endaga ühes Viieristile. Tema tahtvat teha väikese perekondliku peo enda raskest haigusest paranemise puhul, ja näeks heameelega, et ka ema sellest võtaks osa.

Nüüd läks eidekese kortsuline jumetu nägu jälle pilve ja nukraks.

„Ei, pojuke," vastas ta tõsiselt ja liigutas saarepuust hargiga hõõguvaid süsi ahjus, „kus vana painaja oo, seal põle teistel pidutuju ..."

„No-noh, ema, sa pead tulema!"

„So ja so naise poolest tuleksin küll, sest te usute änam raamatut kui painajat — aga mis ütleksid Reinu taat ja emm, kui va painaja Krõõt äkist tuppa komberdab? ... Ei need mind vaest vana inimest salli!"

Toomas meelitas veel ema, tulgu ta nüüd päris jäädavalt Viieristile elama. Risti ema läheb nüüd muidugi jälle oma koju, seepärast oleks neil vanainimest lapse juurde hädasti tarvis.

„Ei, pojuke, sellest ep tuleks midagid head. Viieristi veskit peeti juba ennegid tontide ja kodukäijate veskiks ja kui sõnna veel elama asub painaja, siis ep julge ükski külainimene änam tulla veskile ... Mis mool vanal inimesel siingid häda elada. Eks ta ole ikka mo oma pesake ja armas koa. Või kauaks mind va mulda änam oo! Peagi tuleb lõpp ... Ela, pojake, ikka oma noorikuga kenaste ... Mis tüdruk soab sinna parata, et ta nõnna nägus ja suured saksad koa teda himustavad. Eks seda

saksa sugu ole külades küllalt, igal pool, kus meitesugust talurahvast elab. Rumal mees, kes sellepärast naist põlgab ja last halvaks paneb... Jo seegid Taevaisa enese tahtmine, et need saksad nõnda suured ja vägevad! Eks igaüks pea kandma seda risti, mis taale peale pandud ja kanda antud... Ela aga, poeg, oma naisega kenasti ja ää põlga ta last."

Toomal ei jäänud muud üle, kui ilma emata sõita oma uude koju — Viieristile.

Oli juba suur videvik ja sadas lund. Lagedal tuiskaski. Siit-sealt tee äärest paistsid madalate elamute väikesed piirutuledest tuhmilt valgustatud aknad nagu luuravad tondisilmad tuisuses ja sajuses õhtus... Tume ja hämar oli kõikjal.

Vastupidised tunded liikusid Tooma hinges, mõteldes emast ja tema sõnadest. Inimene kannatab rasket ja pimedat ülekohut ümbruskonna ebausu näol, kuid peab sedagi, nagu mõisnikkude väge ja võimust, jumala tahtmiseks, mille vastu nõder ja patune inimene ei saa parata. Kannab oma koormat ega nurisegi, otsides oma rõhutud südamele ohtu neist kirikulauludest, mis talle juba maast-madalast pähe ja hinge on tuubitud.

Toomas laskis hobuse tasa käia. Las mõtted liiguvad ta peas, — mõtted, mis esimest teritust ja avardust olid saanud rahvasõbraliku köstri poolt annetatud O. V. Masingu „Nädalalehe" aastakäikude lugemisest.

Ja mõteldes kujunes tal selgekujulisemaks soov: Sinagi peaksid midagi tegema oma orjuses ja ebausus vaevleva sugurahva silmade

selgitamiseks, et nad vähemalt vabaneksid pimedast ja sõgedast ebausust ja selle läbi tehtavast ülekohtust kaasinimeste vastu.

Rohkem ei suutnud Toomas esialgu tahtagi, sest tal endalgi puudusid veel silmade ees selgemad ja kaugemale ulatuvad sihid. Ent armastus oma sugurahva vastu ärkas temas, kui kauge meelitav tuli sünges öös.